

Előzménytörténet

1. Erdély integrálása a román államba

1.1. Jogi és adminisztratív intézkedések

Az 1878-ban független országgá vált román királyság és Erdély egyesítésének gondolata már a 19. században megjelent a román értelmiség vágyai közt a Kárpátok mindkét oldalán. Hivatkozási alapjuk a közös eredet és erdélyi többségalkotó számarányuk volt.¹ Az I. világháborúban Románia előbb semleges álláspontra helyezkedett, és csak azután változtatott ezen, amikor az Antant nagy területi gyarapodással kecsegtette. A beígért területek: a Bánát, Bukovina egy része, a történelmi Erdély s Magyarországnak a Tiszáig terjedő része voltak. 1916. augusztus 27-én ezért Románia hadat üzent a Monarchiának, és a román csapatok átkeltek a Kárpátokon.² Hadműveleteik eleinte sikeresek voltak, de az osztrák–magyar és a német seregek hamarosan visszavágtak, és 1917-ben Románia kétharmadát elfoglalták. 1918-ban a Román Királyság kénytelen volt a Szövetséges Hatalmakkal különbékét kötni.³

Október végén Tisza István, korábbi magyar miniszterelnök beismerte a magyar parlamentben, hogy a háború Magyarország számára elveszett. Október 23-án a magyar kormány visszalépett, 25-én Károlyi Mihály gróf három ellenzéki pártból Nemzeti Tanácsot alakított és 31-én kormánya hivatalosan is átvette a hatalmat.⁴ Már megalakulása másnapján, vagyis október 26-án a Nemzeti Tanács egy nyilatkozatban önrendelkezési jogot, kulturális autonómiát és területi önkormányzatot ígért a nemzetiségeknek, az ország területi integritásának megőrzése mellett.⁵ A fegyverszüneti szerződések (Páduában és Belgrádban november 3-án, illetve 13-án történt) megkötése után Jászi Oszkár tárcanélküli miniszterként tárgyalásokat kezdett Aradon a rövid idővel azelőtt alakult Román Nemzeti Tanáccsal. Ez utóbbi politikáját Lansing amerikai államtitkár 1918. november 5-i jegyzékére alapozta, melyben az Egyesült Államok elismeri Románia területi követeléseit. A Román Nemzeti Tanács tudta, hogy az erdélyi románság a terület Romániához való csatolását kívánja. Ezért november 9-én a kormányhatalom teljes átadását követelte Erdély, a Bánát és több magyar megye fölött.⁶ A

1 Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés. In: Köpeczi: *Erdély története III.* i. m., főleg: 1652-1655.; Gerald Volkmer: *Die Siebenbürgische Frage 1878–1900.* Köln, 2004.

2 Szász: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés* i. m. 1694.; Anastasie Iordache: Románia in anii Primului Război Mondial. In: Gheorghe Platon (szerk.): *Istoria Românilor VII/II.* i. m. 421.; Bărbulescu – Deletant – Ilițhins: *Istoria* i. m. 342.

3 Szász: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés* i. m. 1697.; Iordache: *România* i. m. 449.; Bărbulescu – Deletant – Ilițhins: *Istoria* i. m. 344.

4 Molnár: *Geschichte* i. m. 351.; Fischer: *Kleine Geschichte* i. m. 159-161.

5 Holger Fischer: *Oszkár Jászi und Mihály Károlyi. Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich-demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919.* München, 1978. 85.

6 Fischer: *Jászi* i. m. 96-98.; Kolar: *Rumänien* i. m. 30.

november 13–15-i tárgyalásokon Jászi egymás után két javaslatot is előterjesztett, melyek átmeneti megoldást javasoltak a végleges állapotot kidolgozó békekonzferenciáig. Ezeket a Román Nemzeti Tanács képviselői (többek között Vasile Goldiș és Iuliu Maniu) elutasították, mert nem elégítették ki kellőképpen a román igényeket. November 20-án a Román Nemzeti Tanács egy elszakadási kiáltványt tett közzé, amely egyoldalúan az erdélyi és magyarországi románoknak a magyar államból való kiválását deklarálta.⁷ Ugyanakkor az erdélyi románokat december elejére népgyűlésre hívta Gyulafehérvárra. A kiáltvány közzétételére azután került sor, hogy november 9-én Románia újból hadat üzent a Monarchiának és Magyarországnak, s csapatai december 12-én ismét átlépték a határt (és december elején már a belgrádi fegyverszüneti szerződés által kijelölt vonalon álltak).⁸

Gyulafehérváron a küldöttek kihirdették, hogy Magyarország románok által is lakott területei egyesülnek Romániával.⁹ Az elfogadott határozatok ugyanakkor megígérték a „teljes nemzeti szabadságot minden együttlakó népnek”. A román küldöttek jól tudták, hogy számos kelet-magyarországi vármegyét a Román Királysághoz csatolni akaró szándékukat más népek (magyarok, németek stb.) elutasítják. Ezeknek a népeknek ezért ígéretet tettek, miszerint „minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által” (III. cikkely).¹⁰ A küldöttek meghirdették továbbá minden vallás egyenjogúságát, általános és titkos választások megtartását, a földreformot és az alapvető emberi jogok („saját-, gyülekezési és egyesülési szabadság”) tiszteletben tartását az új államban.¹¹ A gyűlés egy 200 főből álló Nagy Nemzeti Tanácsot választott, ez utóbbi pedig egy 15 tagú Kormányzótanácsot. A bukaresti kormány december 11-én elfogadta ugyan a Gyulafehérvári Határozatokat, jogerős törvényé azonban csupán első szakasza vált (1920. január 1-jei törvény), amely a követelt magyarországi területek Romániával való egyesülését mondja ki.¹²

A magyarok a maguk részéről az önrendelkezési jog alapján szintén kinyilvánították akaratukat, s e célból gyűlést hívtak össze december 22-ére Kolozsvárra. Az előrenyomuló román csapatok parancsnokának fenyegetései ellenére kb. 40.000 ember gyűlt össze a városban. Jóllehet a Magyarországtól való elszakadás ellen foglaltak állást, hajlandók voltak esetleg Erdély függetlenségét és egy svájci típusú köztársasággá való átalakulását elfogadni. Két nap múlva a román csapatok elfoglalták a várost, és 1919. január végéig birtokukba vették a később Romániának ítélt területek nagy részét.¹³ Az erdélyi szászok képviselői is összegyűltek a Gyulafehérvári Határozatok hatására 1919. január 8-án Medgyesen.¹⁴ Erdély Romániához való csatolása valószínűségének állandó növekedését szem előtt tartva csatlakoztak a Határo-

7 Fischer: *Jászi* i. m. 101.; Ioan Agrigoroaiei: *Marea Unire*. In: Platon (szerk.): *Istoria* i. m. 514-516.

8 Kolar: *Rumänien* i. m. 32.

9 A csatlakozáshoz az erdélyi románok képviselői feltételül szabták, hogy „sajátos intézményeink ideiglenes autonómia fenntartását teszik szükségessé”, I. Szász: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés* i. m. 1717.

10 A Gyulafehérvári Határozatokat magyarul közli Mikó: *Huszonkét év* i. m. 265-267.; németül: Ernst Wagner: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. Köln–Wien, 1981. 84. sz. dokumentum, 264-266.; románul: Ioan Scurtu – Liviu Boar (szerk.): *Minoritățile naționale din România 1918–1925*. București, 1995. 119.

11 Uo.

12 Kolar: *Rumänien* i. m. 60.; Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 98-100.

13 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 11-13.; Szász: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés* i. m. 1721-1722.; Erich Völkl: *Rumänien. Vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart*. München, 1995. 83.

14 Ennek lefolyásáról I. nemrég közölt jegyzőkönyvét: „Mitschrift der Mediascher Anschlussversammlung vom 8. Januar 1919”, *ZfSL* 2003, 2. sz. 194-216.; ezenkívül Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, 1998. 173-177.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 13-15.; Kolar: *Rumänien* i. m. 40.

zatokhoz, de leszögezték elvárásukat, hogy a szász népet „sohasem akadályozzák meg, hogy saját népiségének tudatában élő nemzeti és politikai egységként a jövőben is fennmaradjon és fejlődjék”.¹⁵ Elvárásuk garanciáját a Határozatokban látták, „melyekben ki van mondva, hogy minden népet saját fiai a saját nyelvén fognak vezetni, tanítani, igazgatni, jogszolgáltatásban részesíteni, valamint a törvényhozásban és a kormányzásban megfelelő módon képviselni”.¹⁶ Erdélynek a Román Királysággal való egyesülését tehát a románok *akarták*, a szászok *elfogadták*, a magyarok viszont *elutasították* a később megtartandó béketárgyalásokra hivatkozva.¹⁷

A kelet-közép- és dél-európai új államokban élő nemzeti kisebbségek nagy száma miatt, melyek a wilsoni elvekkel ellentétben semmiféle önrendelkezési lehetőséget nem kaptak, a nagyhatalmak elengedhetetlennek tartották, hogy minden állammal ún. kisebbségvédelmi szerződést kössenek.¹⁸ Románia esetében a nagyhatalmak különös figyelemmel kísérték e szerződés előírásait, mert ez az ország még a zsidók egyenjogúsítására tett 1878-as ígéretét sem valósította meg.¹⁹ Maguk a tárgyalások több mint egy évig elhúzódtak, mert a román kormány úgy vélte, hogy a tervezett szerződés előírásai túl messzire mennek, s különben is az egész nem más, mint idegen államok beavatkozása Románia belügyeibe. Ezért a szerződés aláírására csak azután kerülhetett sor, hogy a nagyhatalmak Romániának a győztes államok köréből való kizárásával fenyegetőztek.²⁰ A Brătianu-kormány azonban a szerződést továbbra is elfogadhatatlannak tartotta és lemondott. Aláírása így a Vaida-Voevod vezette kabinetre maradt, s ez 1919. december 9-én meg is történt. Ez a szerződés az ország minden lakosára egyaránt vonatkozó alapvető elveket rögzíti „születésre, nemzetiségre, nyelvre, fajra vagy vallási különbségre való tekintet nélkül” (2. szakasz).²¹ Leszögezi polgári és politikai egyenjogúságukat (8. szakasz), a kisebbségi nyelvek törvény előtti használatának lehetőségét és az

15 A Medgyesi Határozatot közli: Wagner (szerk.): *Quellen* Nr. 85. 266-268.

16 L. még: Walter König: Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/19 bedingungslos dem Anschluss an Rumänien zugestimmt? *ZfSL* 1979, 2. sz. 101-110.

17 Erdélynek a Román Királysággal való egyesülésében a román történetírás általában egy történelmi folyamat természetes megkoronázását látja, amelyikkel szemben sem más lehetőségnek, sem más versenytársnak semmilyen esélye, magának a folyamatnak pedig semmilyen más kimenetele nem lehetett volna (pl. Dan Berindei: Mehrheit und Minderheit im Nationalstaat Rumänien 1918–1945. In: Heiner Timmermann (szerk.): *Nationalismus und Nationalbewegungen*. Berlin, 1999. 315. és 318.; I. viszont Volkmernek az ilyen pozíciókat kritizáló megjegyzéseit: *Siebenbürgische Frage* 11.). A korabeli, kisebb méretű államképződési folyamatokat és a kelet-közép-európai nemzetállam-koncepcióktól eltérő elképzeléseket (Muravidéki Köztársaság, Baranya Köztársaság, Székely Köztársaság stb.) bemutatja a Harald Heppner és Eduard Staudinger által szerkesztett kötet: *Region und Umbruch 1918. Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche*. FfM, 2001.

18 Az önrendelkezés fogalmát és közép-európai, valamint angolszász politikusok általi egykorú – egymásnak ellentmondó – értelmezését Georg E. Schmid tanulmánya elemzi: Selbstbestimmung 1919. Anmerkungen zur historischen Dimension und Relevanz eines politischen Schlagwortes. In: Karl Bosl (szerk.): *Versailles-St. Germain-Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren*. München – Wien, 1971. 127-143. A kisebbségvédelem gazdag irodalmából I.: Erwin Viehhaus: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919*. Würzburg, 1960. 1-7., 56-73.; Dietrich A. Loeber: Die Minderheitenschutzverträge – Entstehung, Inhalt und Wirkung. In: Hans Lemberg (szerk.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen*. Marburg, 1997. 189-201.

19 Kolar: *Rumänien* i. m. 47.; Viehhaus: *Minderheitenfrage* i. m. 121., 190-192., 223-225. A romániai zsidókról: Mariana Hausleitner: Intervention und Gleichstellung. Rumäniens Juden und die Großmächte 1866–1923. *Jb. des Simon Dubnow Instituts* 2002, 1. sz. 475-531., valamint William O. Oldson: *A Providential Anti-semitism. Nationalism and Policy in Nineteenth Century Romania*. Philadelphia, 1991.

20 Viehhaus: *Minderheitenfrage* i. m. 223.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 10.; Bărbulescu – Deletant – Hitchins: *Istoria* i. m. 345.

21 A Romániával kötött szerződést közli Wagner (szerk.): *Quellen* i. m. 88. sz. dokumentum. 272-274.

anyanyelvi oktatás jelentőségét (9. szakasz). Legfontosabb rendelkezése kimondja, hogy a „székely és szász közösségeknek a román állam ellenőrzése alatt álló vallási és tanügyi autonómia” adandó (11. szakasz).

A béketárgyalásokon (1919–1920) Románia területi igényeinek nagy részét érvényesíteni tudta, s így területe és népessége a háború előttinek több, mint a kétszeresére nőtt. Erdély, a bánáti területek és az azóta Körösvidéknek nevezett részek Románia általi birtokba vételét Magyarországtól való elcsatolásuk után államjogilag a trianoni szerződés szentesítette (1920. június 4-én).²² Általa Románia soknemzetiségű állammá vált, melyben a más nemzetiségűek a lakosság 28%-át tették ki.²³ A legnagyobb csoportot a magyarok (7,9%) és a németek (4,1% körül) alkották, utánuk a zsidók (4%) és az ukránok (3,2%) következtek. E kisebbségek életébe az elkövetkező években erősen beleavatkoztak a román kormányok adminisztratív intézkedései, melyek az újonnan szerzett területeknek az ország egészébe való beillesztését célozták.

A kisebbségek főleg az 1921-es ún. földreform²⁴ intézkedéseit érezték diszkriminatívnak.²⁵ Elégedetlenségük oka egyrészt az új területek és az óromán vidékek nem egyforma kezelése volt, másrészt a kártalanítások kérdése. Erdélyben például a kisajátítások során magasabb határértékkel dolgoztak, mint az Ókirályságban (*regát*), jóllehet Erdélyben a nagybirtokok aránya lényegesen kisebb volt, mint amott (10,8%, ill. 40%).²⁶ Ráadásul az állam számos földbirtokost, akik a kisajátítás hatálya alá estek, a háború előtti értéknek kevesebb mint 2,5%-ával kártalanított.²⁷

Az újonnan szerzett területek és lakosságuk további állami integrálását szolgálta az 1923-as alkotmány.²⁸ Jóllehet az országban, mint láttuk, más nyelvet beszélő és más vallású kisebbségek egész sora élt, ez az alkotmány Romániát „egységes, oszthatatlan nemzetállam”-nak deklarálta.²⁹ Ennek megfelelően a *kisebbség* szó elő sem fordul benne, illetőleg csak indirekt

22 Az „Erdély” szóval ezután a mai használatnak megfelelően a Magyarországtól elcsatolt területeket nevezzük meg. A trianoni szerződés hatalmas irodalmából l.: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2001. és Zeidler Miklós forrásgyűjteményét: *Trianon*. Budapest, 2003.

23 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 26.; Kolar: *Rumänien* i. m. 58.; Bărbulescu – Deletant – Hitchins: *Istoria* i. m. 346.

24 Kolar: *Rumänien* i. m. 73., 130-132.; Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 101.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 93-101.; cikkelyeit kivonatossan közli: Wagner: *Quellen* i. m. 89. dokumentum. 275-283.

25 L. a két korabeli véleményt: Ewald Ammende (szerk.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten*. Wien – Leipzig, 1931. „Rumänien – Die Ungarn”, 383-412., főleg: 404-407.; Arnold Werner [Arnold Weingärtner erdélyi szász újságíró]: *Rumänische Volksgruppenpolitik von den Weißenburger Beschlüssen bis zur Gegenwart. Monatshefte für Auswärtige Politik* 1938, 5. sz. 1067-1075.

26 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 102.; Kolar: *Rumänien* i. m. 129.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 30-38.; Werner: *Volksgruppenpolitik* i. m. 1069.; Gündisch: *Sachsen* i. m. 181.; Johann Böhm: *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik*. Ippesheim, 1993. 106-108.; Völkl: *Rumänien* i. m. 92-94., 114.

27 A földreform megítélése a szakirodalomban: Kolar: *Rumänien* i. m. 146.: „Különösen a magyar kisebbség került a kerekék alá: a magyar felső réteget az agrárreform tönkretette és azáltal, hogy a magyarokat a közigazgatásból eltávolították, a felső réteg nagy része alább süllyedt és a középosztály egy része proletárrá vált”. Gündisch: *Sachsen* i. m. 182.: „Az érintett szászok számára ebben az összefüggésben mellékes volt, hogy egész Romániában szükséges a gazdasági és szociális kiegyenlítés, hogy az erdélyi románok elszegényedett tömegeinek az egyesülés előnyeit kell bemutatni, hogy az elkobzásnak kétségtávolan nem a szász parasztot, hanem a magyar nagybirtokost kell gyengítenie.” Elavult tehát Seton-Watson érvelése (*Eastern Europe between the wars 1918–1941*. Cambridge, 1962 301.), amely szerint „Erdély magyar lakossága többet nyert, mint amennyit veszített [...] néhány nagybirtokos veszteségét nagymértékben ellensúlyozták a magyar parasztok nyereségei”. Hasonlóan ír Keith Hitchins: *Romania 1866–1947*. Oxford, 1994. 349.

28 Közli Wagner: *Quellen* i. m. 90. dokumentum. 283. A kisebbségek és az alkotmány viszonyáról l. Alexander Uschakow általános fejtegetéseit: *Verfassungen und Minderheitenrecht*. In: Lemberg (szerk.): *Ostmitteleuropa* i. m. 201-223.

29 Kolar: *Rumänien* i. m. 65.; Gündisch: *Sachsen* i. m. 182.; Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 103.; Völkl: *Rumänien* i. m. 94-96., 111.

hivatkozik rájuk: „A románok etnikai eredetre, nyelvre vagy vallásra való különbség nélkül lelkiismereti szabadságot élveznek” (5. szakasz). Maga az alkotmány azonban csupán egyéni jogokat tartalmazott, a nemzeti kisebbségek által kívánt kollektív jogokat nem említette, jóllehet mind a Gyulafehérvári Határozatok, mind a kisebbségvédelmi szerződés kilátásba helyezték őket. Az alkotmány a továbbiakban is minden állampolgár számára törvény előtti egyenlőséget ígért, de még a vallások egyenlőségét sem biztosította: „Az ortodox-keresztény egyház és a görög katolikus egyház román egyházak. Az ortodox-román egyház mint a románok nagy többségének a vallása, uralkodó egyház a román államban; a görög katolikus viszont a többi vallás előtt áll” (22. szakasz).³⁰

Az 1923-as évvel Erdély integrálásának első szakasza befejezettnek tekinthető. A bukaresti kormányok előtt az a feladat állt, hogy több, erősen eltérő fejlődésen átment területet egy működőképes egésszé olvasszanak össze. Vagy a regátot kellett az ország fejlettebb nyugati részéhez hasonítaniuk, vagy „az új államnak az ’óbirodalom’ alacsonyabb színvonalán való egységesítését”³¹ megvalósítaniuk. Az integrációs kérdés³² lényege az volt, hogy az új tartományok nagy része etnikailag, kulturálisan, gazdaságilag és a társadalmi berendezkedés szempontjából más jegyeket mutatott, mint a regát.³³ A Székelyföld, Bukovina, vagy a Partium nagy részének a lakossága nem volt román. A románok részaránya a regátban 88,5%, Erdélyben 57,8%, Besszarábiában 56,2%, Bukovinában viszont csak 44,5% volt.³⁴ Ehhez jött a vallási sokféleség, hiszen a lakosság 21–22%-a nem tartozott a (nemzeti) ortodox, illetőleg görög katolikus felekezethez. Ezeknek majdnem kizárólag csak román tagjaik voltak.³⁵ Gazdasági szempontból az ország egy északnyugatról délkelet fele haladó lejtő képét mutatta. A korábban Magyarországhoz tartozott területeken az ipar és a mezőgazdaság viszonya általában kiegyensúlyozottabb, a termelés színvonala pedig magasabb volt. Az itt lakó kisebbségek városiasodottabbak voltak és magasabb társadalmi illetve kulturális pozíciókat töltöttek be. Egységes tömböket azonban ők sem alkottak, mert a bánáti svábok és az erdélyi szászok, vagy a határ menti városok magyarjai és a székelyek között tetemes – történetileg kialakult – kulturális, mentális, vallási és gazdasági eltérések voltak. Ilyenek az erdélyi és a regáti románok között is jócskán előfordultak.³⁶ Ez a minden téren megnyilvánuló sokféleség már maga olyan kereteket sugallt, melyekben Románia pluralisztikus társadalma kielégítő mozgásteret talált volna. Az integráció kérdése tehát az alkotmányjogilag rögzített föderalizmus³⁷ felé mutatott

30 Az alkotmány megítélése a szakirodalomban: „nacionalista-etatisztikus jellegű liberális tendenciákat követ” (Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 102.), és „konzervatív jellegű” (Maner: *Parlamentarismus* i. m. 48.). Egybehangzó vélemény, hogy a Gyulafehérvári Határozatok ígéreteit nem váltotta be, a kisebbségvédelmi szerződés pontjait figyelmen kívül hagyta, és a kisebbségeket követeléseik későbbi teljesítésével biztatta (pl. Kolar: *Rumänien* i. m. 66.).

31 Idézi: Gündisch: *Sachsen* i. m. 181., l. még Völkl: *Rumänien* i. m. 90.

32 Az integráció fogalmát és lényegét általános összefüggésekben Franz Ronneberger tárgyalja: *Integration als theoretisches Problem in der Südosteuropaforschung*. In: Klaus-Detlev Grothusen (szerk.): *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart*. Göttingen, 1984. 11-28., főleg 17-24.; ezenkívül: Wolfgang Kessler: *Gescheiterte Integration*. In: Lemberg (szerk.): *Ostmitteleuropa* i. m. 161-189.

33 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 127-155.

34 Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 10.; Kolar: *Rumänien* i. m. 59.

35 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 235.

36 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 132-134.

37 Föderalizmuson olyan politikai-állami vagy társadalmi rendet értünk, amelyben a szövetség tagjainak saját joguk, kompetenciájuk és legitimitásuk van, és ahol főként a következő célokat tűzik ki: 1) hatalommegosztás erőmegosztás és/vagy -elosztás által; 2) kisebbségvédelem területi önállóság által; 3) heterogén társadalmak integrációja a szociokulturális önállóság megőrzése mellett; 4) a feladatok megoldása decentralizálás és funkcionális differenciálódás által. L. Rainer-Olaf Schultze: *Föderalismus*. In: Dieter Nohlen (szerk.): *Lexikon der Politik*. 7. München 1998. 186-188. L. még uo. I. 102-110. és 4. 183-191.

az erdélyi népcsoportok (szászok, székelyek és románok) által többségiként lakott területek számára, de összromániai síkon is (Bukovina, Erdély és a regát).³⁸ A román kormányok válasza azonban erre a kihívásra az a próbálkozás volt, hogy francia mintára egységes és centralizált nemzetállamot alkossanak. A más nemzetiségűek integrációját pedig egyszerűen e célnak rendelték alá.³⁹ Ebből a helyzetből eredtek a két világháború közti Romániára jellemző interetnikus feszültségek.

1.2. Nagyrománia politikai rendszere

Az 1919–1920-ban formájában megújult román állam olyan tartományokból tevődött össze, amelyek korábban különböző, sőt ellentétes hagyományú politikai rendszerekhez tartoztak. Így például csak Bukovinában volt korábban is általános választójog, Óromániában még nyugat-európai értelemben vett, saját programmal föllépő pártok sem léteztek, csupán kis oligarchikus csoportok érdekképviselői döntöttek politikai kérdésekben. E csoportokban erős vezéregyéniségek domináltak, s egyedül ők határozták meg pártjuk irányvonalát.⁴⁰

A két világháború közti Románia alkotmányos monarchia volt két házból álló parlamenttel (képviselőház, szenátus). A politikai helyzetet állandóan erős instabilitás jellemezte: 1918 és 1938 között 30 kormány működött.⁴¹ A törvényhozást a király és a parlament együtt végezték. Minden új törvényt jóvá kellett hagynia mindhárom szintnek: előbb a két háznak, majd az uralkodónak. A parlamenten belül a képviselőház súlya volt a nagyobb, mert kizárólag az ő jogkörébe tartozott a költségvetési törvény elfogadása. A király szerepe kulcsfontosságú volt, mert jogában állt minisztereket kinevezni vagy meneszteni és a parlamentet összehívni vagy föloszlatni. Az I. világháború előtti, feltételekhez kötött választójog csak a bojárok politikai tevékenységét tette lehetővé. Az 1923-as alkotmányból ez a megszorítás (cenzus) elmaradt, helyette az általános, szabad és titkos választások elve szerepel és egy új választási törvény ígérete. A parlamenti többséget paradox módon a kormány hozta létre: miután a korábbi kabinet lemondott, vagy a király politikai súlyeltolódások miatt új miniszterelnököt nevezett ki, az új kormány kiírta a választásokat, s ezeket pártja rendszerint meg is nyerte (gyakran visszaélések és erőszak alkalmazása által).⁴²

Az 1926-os választási törvény egységesítette a választási eljárásokat.⁴³ Kimondta a parlament általános, direkt és titkos választásának elvét és minden 21 évnél idősebb férfi állampolgár választójogát. Bonyolult volt viszont a szenátus tagjainak megválasztása. Választójoga minden 40 éven felüli férfinek volt. Ők 117 szenátori helyről döntöttek. Ehhez jött 71 további szenátor a helyi (körzeti és községi) hatóságok, 16 szenátor a gazdasági kamarák, 4 az egyetemek és

38 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 134. és I. l. fejezetet.

39 Gündisch: *Sachsen* i. m. 173.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 386.; Hitchins: *Rumania* i. m. 381.; Maner: *Parlamentarismus* i. m. 391-394.; Völkl: *Rumänien* i. m. 97.; Anton Sterbling: *Bedingungen und Probleme des interethnischen Zusammenlebens im Banat*. In: Uő: *Kontinuität und Wandel in Rumänien und Südosteuropa. Historisch-soziologische Analysen*. München, 1997. 49-70., főleg 55-63. A román kisebbségkutatás szempontjairól pl. Pană: *Minoritari și majoritari* i. m. 60-61., 65.

40 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 49., 52., 55., 58.; Kolar: *Rumänien* i. m. 68.

41 Völkl: *Rumänien* i. m. 103.; Kolar: *Rumänien* i. m. 77.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 108.

42 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 43-47.; „Nem a kormányok fejezték ki a parlament akaratát, hanem a parlament volt a kormány akaratának kifejeződése.” I. Kolar: *Rumänien* i. m. 70.; Hitchins: *Rumania* i. m. 278.; Völkl: *Rumänien* i. m. 103.

43 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 49.; Völkl: *Kompromiß* i. m. 103.

továbbiak különböző hivatalok (pl. püspökségek) képviselőjében.⁴⁴ A választásokon minimum 40%-ot elért pártnak a képviselőházban egy ún. *többségi bonusz* járt. Ezzel a fennmaradó helyek felét is megkapta, s így óriási többségre tett szert.⁴⁵ Minthogy a választásokat a király által kormányzásra kijelölt párt rendezte, ennek beavatkozási lehetősége igen nagy volt, ami odavezetett, hogy a győzelmet meg is szerezte.⁴⁶

A két világháború között Románia belpolitikáját hol a Nemzeti Liberális, hol a Nemzeti Parasztpárt uralta. A liberálisok a régi román oligarchia érdekeit képviselték, s így gyanakvással néztek a kisebbségekre, mert fenyegetést éreztek vezető gazdasági helyzetükben⁴⁷ (különösen a húszas évek Erdélyében), és abban, hogy részt kértek a hatalomból. Logikus ezért, hogy állásfoglalásaikban szívesen nyúltek nacionalista érvelésmódokhoz. Konzervatív és autarkiaira törő beállítottságukat jól tükrözi jelszavuk: „Önmagunk által”, amely alig hagyott teret változásoknak és újításoknak.⁴⁸ A Nemzeti Parasztpárt 1926-ban jött létre az erdélyi Román Nemzeti Párt és a regáti Parasztpárt egyesüléséből.⁴⁹ Az új párt síkraszállt egyebek mellett egy új alkotmányért, a polgári szabadságjogok tiszteletben tartásáért, helyi öngazdálkodásért, s a Gyulafehérvári Határozatoknak megfelelő kisebbségpolitikáért. Különösen az utóbbi célok által szerezte meg a kisebbségek támogatását; elvárásait azonban 1928-as hatalomra jutása után nem váltotta valóra.⁵⁰ A kisebbségek pártjainak alig volt lehetőségük arra, hogy politikai döntéseket befolyásoljanak (a magyarokon és a németeken kívül a zsidóknak és az ukránoknak volt pártjuk).⁵¹ Parlamenti jelenlétük gyenge volt, de egyébként is: egyetlen román kormányzó párt sem akarta magát az ellenzék támadásainak kiténni amiatt, hogy, úgy mond, a kisebbségek érdekében politizál a többség érdekeinek rovására. A nacionalizmus ugyanis a húszas évek elejének Romániájában államalkotó tényező volt, az évtized végén, de főleg a harmincas években viszont már fasiszta mozgalmak és pártok is színre léptek.⁵² Tevékenységük nem maradt hatás nélkül az ország szellemi és társadalmi életének alaphangjára.

A legjelentősebb jobboldali szervezet a *Mihály Arkangyal Légiója* volt. Ez 1927-ben vált ki a *Keresztény-nemzeti Védelem Ligájából*.⁵³ A Légió 1930-tól *Vasgárdának* nevezte magát,

44 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 50.; Ion Scurtu: *Instituiii*. In: Uő. (szerk.): *Istoria Românilor*. VIII. București, 2003. 185.

45 Ezt az előírást a liberálisok, akik a választási törvényt alkották, azzal indokolták, hogy a kormány általa kényelmes többségre tesz szert, ami lehetővé teszi, hogy „lármázó ellenzék” nélkül dolgozzon. Maner: *Parlamentarismus* i. m. 50.

46 Az épp uralkodó pártnak a két világháború között ez csak két ízben nem sikerült, 1919-ben és 1937-ben. Kolar: *Rumänien* i. m. 70.

47 Vasile Ciobanu: *Das Minderheitenproblem in den Programmen rumänischer Parteien während der Zwischenkriegszeit*. In: Harald Roth (szerk.): *Minderheit und Nationalstaat. Siebenbürgen seit dem Ersten Weltkrieg*. Köln, 1995. 59-73., különösen 60-63.; Kolar: *Rumänien* i. m. 72.; Maner: *Parlamentarismus* i. m. 54-56.; Iltichins: *Rumania* i. m. 387-390.; Völkl: *Rumänien* i. m. 101.

48 L. Klaus P. Beer: *Zur Entwicklung des Parteien- und Parlamentssystems in Rumänien 1928–1933. Die Zeit der national-bäuerlichen Regierungen*. 2. Frankfurt/M. – Bern, 1983. 60-66., különösen 65.

49 Kolar: *Rumänien* i. m. 72.; Maner: *Parlamentarismus* i. m. 57-59.; Iltichins: *Rumania* i. m. 391-395.

50 Ciobanu: *Minderheitenproblem* i. m. 63-65.

51 Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 122-133.

52 A két világháború közti időszak román szellemi áramlatait összefoglalja Sigrid Irimia-Tuchtenhagen: *Ideologische Aspekte im Rumänien der Zwischenkriegszeit im Spiegel der wichtigsten Kulturzeitschriften. Südostforschungen*, Bd. 56 (1997), 319-340. A román értelmiség nacionalizmusáról l. James Niessen: *Romanian Nationalism: An Ideology of Integration and Mobilization*. In: Peter Sugar (szerk.): *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*. Washington, 1995. 273-305., és Leon Volovici: *Nationalist Ideology and Antisemitism. The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*. Oxford, 1991.

53 Heinen: *Legion* i. m. 127-150.; Ernst Nolte: *Die faschistischen Bewegungen*. München, 1966. 219.

nyíltan a nemzetiszocialistákat utánozta, meg akarta dönteni a létező politikai rendszert, s nem riadt vissza sem az erőszaktól, sem a gyilkosságoktól. Az 1930-as évek elején az ellene kimondott betiltó határozatokat úgy játszotta ki, hogy új néven (pl. *Mindent a hazáért*) folytatta tovább tevékenységét.⁵⁴ A Gárdával való hadakozás különösen 1933 után uralta Románia politikai életét, és ez a tény alapvetően meghatározta a kisebbségeknek a román állammal szembeni állásfoglalását és általános magatartását is.

A kisebbségek követeléseinek, hogy ti. nekik a kisebbségvédelmi törvény előírásainak megfelelően kulturális autonómiát biztosítson, a kormány nem tett eleget, mert ez ellentétben állt a román nemzetnek a centralizált és etnikailag homogén nemzetállamról alkotott elképzelésével.⁵⁵ Ennek ellenére a tényleges adminisztratív helyzetet, vagyis a még a magyar időkből származó és működő vármegyrendszeren a román kormányok eleinte semmit sem változtattak, s ez így a kisebbségeknek bizonyos fokú öngazgatást biztosított.⁵⁶ Az ennek fölszámolására tett első lépés az 1925-ös közigazgatási reform volt. Ennek előírásai szerint minden megye élére egy, a bukaresti központ által kinevezett román prefektus került, s ettől kezdve ő volt a megye legfőbb végrehajtó szerve.⁵⁷ Erdélyt a reform három részre osztotta: a Bánátra, a Körösök és Máramaros vidékére, valamint a történelmi Erdélyre. A tartományhatárok kijelölése azt célozta, hogy e közigazgatási egységeken belül lehetőleg román többség jöjjön létre.⁵⁸ 1928-ban a Nemzeti Parasztpárt került uralomra. Ennek egyik választási programpontja a helyi önkormányzatiság visszaállítását célozta.⁵⁹ Az ennek a megvalósítására kidolgozott törvénytervezet valóban lényeges módon csökkentette volna a központi hatalom erejét a körzetekben és a községekben. A liberálisok azonban az ország föderalizálásától félttek, s intervenciójukra a Parasztpárt visszakozni kényszerült.⁶⁰ Az országot végül hármasterrületi egységekre osztották: tartományokra, megyékre és községekre. A tartományok élére központilag kinevezett igazgató került, a megyéket prefektus, a községek életét a helyi tanács irányította. Ez utóbbiak hatásköre megnőtt, s ez korlátozta a központi szervek beavatkozási lehetőségeit. A prefektusok feladata így kimerült a körzetek közigazgatási munkájának ellenőrzésében, végrehajtó hatalmukat ettől kezdve „a megye állandó küldöttségeinek elnöke” vette át, akit a megyei tanácsok választottak.⁶¹ Ezt az elnöki funkciót azonban, miként a városok polgármesteri hivatalát is, nem egyértelmű választási eredmények esetén a tartományi igazgató maga (de a belügyminiszter is) kinevezés által betölthette. Nemkívánatos választási eredmények esetén az előnyben részesítendő párt számára valamely testületben még akkor is többség volt létrehozható, ha a választások kimenetele valójában kedvezőtlen volt: mégpedig „a városi tanács hivatalból kinevezett tagjai” számának növelése által például a „nemzeti egyházak” vagy gazdasági kamarák további képviselőivel. Az 1930-as évek közepén bevezetett újabb közigazgatási reformok aztán újból megerősítették a központi szerveket, s ugyanakkor meg-

54 Heinen: *Legion* i. m. 242-252., 275-271.; Hitchins: *Rumania* i. m. 402-405.

55 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 34.; Kolar: *Rumänien* i. m. 86.; Hitchins: *Rumania* i. m. 380.; Völkl: *Rumänien* i. m. 112.

56 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 103., 34.

57 Ammende (szerk.): *Nationalitäten* i. m. 399.; Kolar: *Rumänien* i. m. 87.; Hitchins: *Rumania* i. m. 381.

58 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 34. és Diószegi (szerk.): *Herzen év* i. m. 37., a következő példákkal: Maros-Torda vármegyében 1910-ben 134.166 magyar és 71.909 román lakott. Az 1930-as megváltozott megyehatárokon belül 123.317 magyar és 132.719 román (l. még: Pană: *Minoritari și majoritari* i. m. 79-94.); Szatmár megyében 1925-ben a lakosság 65,1%-a volt magyar, 1925 után már csak 46,2%, Bihar megyében 1925 előtt 52,8%, 1925 után már csak 42,4% stb.

59 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 90., 92.; Gündisch: *Sachsen* i. m. 188.

60 Kolar: *Rumänien* i. m. 88.; Ammende (szerk.): *Nationalitäten* i. m. 400.; Ciobanu: *Minderheitenproblem* i. m. 64.

61 Kolar: *Rumänien* i. m. 87.

nyirbálták a kisebbségek nyelvhasználati jogait a hivatalos fórumokon.⁶² Hogy a kisebbségek köréből származó hivatalnokok számát tovább csökkentse a közigazgatásban, 1934-től kötelezővé tettek számukra egy újabb nyelvvizsgát, miután egy másikon az 1920-as évek elején már sikerrel átestek. Vidéki adminisztrációkat irányító román politikusok megtiltották a kisebbségi nyelvek használatát a hivatalokban. Az ostromállapot kihirdetése alkalmat adott a hatóságoknak arra, hogy a kisebbségi sajtóban csak a helynevek román változatának a használatát engedélyezzék.⁶³ A háború előtti utolsó közigazgatási reform (1938) végül tíz tartományra osztotta az országot, megszüntette a helyi autonómia minden maradványát, és a megyéket egy-egy királyi kormányzó felügyelete alá helyezte.⁶⁴

Az a mód tehát, ahogyan a román kormányok Erdély problémáit kezelték, nem volt alkalmas arra, hogy a magyar kisebbséget az új állammal szemben rokonszenvre hangolja. Megállapítható az is, hogy a román kormányok nem voltak képesek a magyaroknak Budapesttel szemben 1914 előtt Erdély elhanyagolása miatt létezett elégedetlenségét kihasználni és a maguk javára fordítani. Bukarest fentebb elsorolt adminisztratív intézkedései, a parlamenti választások lebonyolítási módja, és az ország kisebbségeinek hátrányos helyzetbe hozása azt mutatják, hogy Erdélyben 1918 után ugyanolyan asszimiláló politika élt tovább, mint amilyen azelőtt létezett, csak ellentétes előjellel.

2. A magyar kisebbség politikai stratégiái 1918-tól 1930-ig

2.1. A magyar kisebbség demográfiai és társadalmi szerkezete

Románia területe és népességszáma, mint láttuk, 1918-ban megduplázódott. A két világháború közötti népszámlálások közül az 1930-as számít a legmegbízhatóbbnak, ezért mi is ezt fogadjuk el kiindulási alapnak.

1. táblázat: Románia népessége 1930-ban anyanyelv és nemzeti hovatartozás szerint⁶⁵

Lakosság	Anyanyelv		Nemzetiség	
	Lélekszám	%	Lélekszám	%
Román	13 180 936	73,0	12 981 324	71,9
Magyar	1 554 525	8,6	1 425 507	7,9
Német	760 687	4,2	745 421	4,1
Zsidó	518 754	2,9	728 115	4,0

62 Ammende (szerk.): *Nationalitäten* i. m. 399.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 159-161.; Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 34.; Kolar: *Rumänien* i. m. 88., 95.; Diószegi (szerk.): *Hetven év* i. m. 21. A kisebbségi nyelvhasználatról l. még Pană (*Minoritari și majoritari* i. m. 121-125.) egyoldalú nézőpontját.

63 Kolar: *Rumänien* i. m. 94-98.; Seton-Watson: *Eastern Europe* i. m. 301.; Völkl: *Rumänien* i. m. 115.

64 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 34.

65 Az adatok forrása: Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 40.; l. még: Kolar: *Rumänien* i. m. 58.; Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 10. A magyar kisebbség demográfiai mozgásairól áttekintést nyújt Varga Árpád: *Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. sz. folyamán. Regio* 2002, 1. sz. 171-205.

Lakosság	Anyanyelv		Nemzetiség	
	Lélekszám	%	Lélekszám	%
Rutén, ukrán	641 485	3,6	582 115	3,2
Orosz	450 981	2,5	409 150	2,3
Bolgár	364 737	2,0	366 384	2,0
Török, tatár	288 073	1,6	282 663	1,6
Cigány	101 015	0,6	262 501	1,5
Szerb, horvát, szlovén	47 724	0,3	51 062	0,3
Egyéb	148 475	0,7	222 786	1,2
Összesen	18 057 028	100,0	18 057 028	100,0

Ezeket az adatokat a szakemberek túlnyomó többsége elfogadja, bár kortárs kisebbségi vezetők a saját népcsoportjuk számarányát magasabbnak tartották.⁶⁶ Az 1918 után Romániához került területeken a magyarok a lakosság egynegyedét tették ki.

2. táblázat: Erdély lakossága 1930-ban anyanyelv és nemzeti hovatartozás szerint⁶⁷

Lakosság	Anyanyelv		Nemzetiség	
	Lélekszám	%	Lélekszám	%
Román	3 233 362	58,2	3 208 804	57,8
Magyar	1 481 164	26,7	1 355 496	24,4
Német	542 068	9,8	545 138	9,8
Zsidó	109 868	2,0	178 799	3,2
Cigány	43 000	0,8	107 202	2,0
Egyéb	140 344	2,5	154 367	2,8
Összesen	5 549 806	100,0	5 549 806	100,0

E számok helyes értékeléséhez azt is tudni kell, hogy az 1918 utáni hatalomváltozás és 1930 között több, mint 200.000 magyar hagyta el a területet,⁶⁸ vagy azért, mert *nem akart*

66 L. pl. Ammende (szerk.): *Nationalitäten* i. m. 385. Itt egy magát meg nem nevező magyar nemzetiségű személy 1.924.000-rel messze túlbecsüli a kisebbség létszámát; de Werner (*Volksgruppenpolitik* i. m. 1067.) is a németeket 800.000-re teszi. Érdekesek továbbá az Ammende által szerkesztett kötetben közölt számok a zsidókról (i. m. 428.) és az oroszokról (uo. 434.). Illyés (*Siebenbürgen* i. m. 41-44.) is kétségbe vonja a hivatalos számok hitelességét és ellentmondásokat emleget; Kolar (*Rumänien* i. m. 49.) főleg a zsidók nagyságrendjét elemzi kritikusan. Nagyon vitatott a csángók száma, így a moldvai katolikus magyarok létszáma 21.000 (pl. Kolar: *Rumänien* i. m. 53., ő az 1930-as számokat veszi át) és 110.000 (l. Ammende (szerk.): *Nationalitäten* i. m. 384.) között ingadozik. Túlzottnak tekinthető egy református lelkész becslése, aki az 1930-as évek közepén 250.000 regáti magyarból indult ki, l. Nagy Sándor: *A regáti magyarság*. Kolozsvár, 2000. 35.

67 Az adatok a történeti Erdélyre és a Magyarországtól elcsatolt vármegyékre vonatkoznak, l. Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 41.; Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 135.

68 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 17.; Kolar: *Rumänien* i. m. 51.

Romániában maradni (főleg a hivatalnokréteg tagjai), vagy mert a földreform, illetve egyéb román kormányintézkedések kiváltotta gazdasági nehézségek miatt *nem tudott* itt tovább élni.

A korabeli magyar kisebbségen belül több olyan számbeliileg jelentős helyi csoport különíthető el, melyeket saját közösségi tudat, összetartozási érzés meg szervezettség jellemezett. A legnagyobb és legegységesebb közülük a Románia közepén lakó székelyeké volt. Számukat fél millióra becsülték. Három megyében (Csík, Háromszék, Udvarhely) a lakosság 80–92%-át alkották. Körülbelül ugyanennyi magyar lakott közvetlenül a magyar határ mentén, tehát az ország északnyugati részén. A magyarok e kompakt tömbökön kívül nagy számban éltek vegyes lakosságú területeken is, főleg a városokban.⁶⁹ Erdélyben ugyanis a városokon demográfiaiilag egyértelműen a magyarok és a szászok osztozkodtak: 49 városból a század elején (1910) 32-ben volt a magyarság túlsúlyban, 9-ben a németek, és csak 8-ban értek el a románok relatív többséget.⁷⁰

Ha foglalkozásuk szerint próbáljuk az erdélyi magyarságot csoportosítani, a következő képet kapjuk: a nyugati határ mentén lakóknak majdnem a fele városokban élt, mint „fontos iparágak, mesterségek és az értelmiség képviselője”.⁷¹ Jelentős számban tartoztak a zsidó felekezethez, ami a '30-as években a magyarságon belül társadalmi vitákhoz vezetett. A székelyek túlnyomó többsége földműveléssel foglalkozott, de sokan vállaltak közülük a regátban munkát napszámosként, alkalmi munkásként, pincérként stb. Változatosnak mondható a magyarok társadalmi rétegződése: a magyarországi főnemesi családokkal rokonságban álló erdélyi arisztokraták álltak a skála egyik szélén – ők alkották a nemzeti-konzervatív tábor magját –, a kisbirtokosok, kézművesek, gyári munkások és földművesek a másikon – közülük kerültek ki a szocialista és kommunista ideológiák szimpatizánsai.⁷² A vázolt földrajzi, társadalmi és ideológiai sokféleséghez hasonló képet mutatott a magyarság vallások szerinti megoszlása is: mintegy 40–40%-uk volt katolikus, illetve protestáns (lutheránus, kálvinista), majdnem 200.000 unitárius és 180.000 zsidó. Erdélyben a zsidóság nagy része magyar anyanyelvű és kultúrájú volt, habár sokan jiddisül (is) beszéltek. A magyar érzelmű, nyelvű és kultúrájú zsidók többsége az OMP-re szavazott, míg a főleg 1918 után teret nyerő cionisták előbb egy *Zsidó Parlamenti Klubot* alapítottak, majd 1931-ben megalakították a *Romániai Zsidó Pártot*.⁷³ Az erdélyi zsidó társadalom tehát nem volt egységes, és a benne fokozatosan erősödő nemzeti mozgalom, a cionizmus a magyar kisebbség egyes részeiben zavart keltett. Ezek a zsidókat a harmincas években, általánosítva, a kisebbség elárulásával vádolták. Mint-hogy a romániai magyarság sem alkotott semmilyen szempontból egységes társadalmat, 1922-ben létrejött politikai szervezetének (Országos Magyar Párt) el kellett döntenie, hogy magát valamelyik vallás, illetőleg társadalmi réteg, vagy éppen minden magyar képviselőjének, tehát etnikai alapon szervezett pártnak fogja-e föl. A párt ezt úgy oldotta meg, hogy a vezető grémiumokban igyekezett minden felekezetnek helyet szorítani. A romániai magyarság jellemzésére az idevágó magyar szakirodalom a *kényszerközösség* kifejezést használja⁷⁴ annak kiemelésére, hogy ez a kisebbség állami hovatartozását saját akaratától függetlenül kényszerült

69 Kolar: *Rumänien* i. m. 51.; Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 65-68.; Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 151-155.

70 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 68.; Scurtu – Boar: *Minoritățile* i. m. 238-241.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 413.

71 Elemér Jakabffy: Die besondere Lage der Magyaren in Rumänien. *Ostland. Vom Leben der Auslandsdeutschen*. I. Sonderheft, 1929. Zur Nationalitätenkunde Rumäniens. 205-211.

72 Jakabffy: *Besondere Lage* i. m. 206.

73 Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin istoric. The Jews of Transylvania. A historical destiny*. Cluj-Napoca, 2004. 249-266., főleg: 250-253., 259-264.

74 Pl. Bárdi: *Kisebbségpolitikai stratégiák* i. m. 36., 59.

megváltoztatni. Ezáltal 1918 után olyan, földrajzilag egymástól távoli és más-más társadalmi réteghez tartozó csoportok tagjai találták magukat hirtelen egy új államon belül egy táborba tartozónak, akiknek addig egymással majdnem semmilyen kapcsolatuk sem volt. Végül nem lényegtelen tény, hogy főleg a nyugati határ mentén élők számára Budapest mind földrajzilag, mind szellemileg közelebb volt, mint Bukarest, nem is szólva a nyelvi-kulturális azonosságról. A nyugat-európai (főleg német) műveltségű polgárságot és a földbirtokos rétegeket 1918-ban látszólag áthidalhatatlan szakadék választotta el a székely falvak világától. Így lesz érthető Francis nemzetfogalma: *elgondolt rend*, melyet Kneer tárgyunkra is kiterjeszt, amikor azt mondja, hogy egy kisebbség is csoportként csupán egy megfigyelő által elképzelt entitás, amelyben a tagok „egymás közti direkt kontaktusa márcsak a számbeli nagyság miatt is kizárt. Nem mondható továbbá, hogy valamely kisebbség összes tagjai minden normával és értéktételezéssel egyetértenek, és megbízható csoportlojalitást mutatnak. A kisebbségek [...] nagyon heterogén képződmények, mi több, a kisebbség identitását nem ritkán pusztán néhány szereplő cselekedetei fejezik ki szimbolikusan mind befelé, mind kifelé: általában a politikai és a kulturális elit tagjai ezek.”⁷⁵

2.2. A passzivitástól az aktivitásig (1918–1922)

„[...] megrendült és megrepedt a világ addig érvényesnek ismert fogalma, s egy adott pillanatban szétporlott – hangtalanul –, mint a némafilmek összeomló épületei. Kétségtelen, más bolygóra kerültünk. Ennek a bolygónak forgása, gyorsasága és iránya merőben különbözött azétól, amelyen addig éltünk” – így próbálta érzékeltetni az író Szemlér Ferenc 1939-es visszatekintésében a két évtizeddel korábbi események – a Monarchia összeomlása és az anyaországtól való elszakíttatás – megdöbbentő élményét a magyar kisebbség szemszögéből.⁷⁶ Az idézet jól mutatja azt is, milyen zavart és bizonytalanságot keltő hatással volt az erdélyi magyar kisebbségre az idegennek érzett román államhatalom kiépítése. A helyi magyar vezetőrétegek értetlenséggel reagáltak a román előrenyomulásra, s ez megakadályozta őket mind konkrét ellenállási akciók szervezésében, mind az összehangolt cselekvésben.⁷⁷ 1918. december 9-én a budapesti kormány Apáthy István helyi politikust és tudóst nevezte ki Kelet-Magyarország főkormánybiztosává. Apáthy azonban tehetetlenül nézte a román csapatok behatolását, jóllehet végrehajtó hatalommal is fölruházták. Amiatt azonban, hogy a román hadsereget a budapesti kormányzat az antant csapatának tekintette, nem lehetett neki ellenállni, s az így lassan és szinte harcok nélkül nyomult előre északnyugati irányba a Tisza felé.⁷⁸ Az 1918 őszen megalakított magyar, illetőleg székely Nemzeti Tanácsok 1918. december 22-én még meg tudtak tartani egy közös tömeggyűlést Kolozsváron; ezen Apáthy 40.000 ember előtt az erdélyi magyarok számára is önrendelkezési jogot követelt, két napra rá azonban a magyar hatóságok átadták a várost a hatalom új birtokosainak. 1919 elején az erdélyi magyar közigazgatás alkalmazottai azzal az indokkal tagadták meg a román államra

⁷⁵ Kneer: *Nationalstaat* i. m. 91.

⁷⁶ Idézi Nagy György: Erdély magyar szellemi élete a két háború között (1918–1940). In: Lackó Miklós (szerk.): *Filozófia és kultúra*. Budapest, 2001. 165-197., itt: 166.

⁷⁷ Nemesak az erdélyi és a felvidéki magyarságot jellemezte ez az ájultnak nevezhető magatartás, hanem pl. a dél-tiroli németeket is az olaszok bevonulásakor. Rolf Steiminger: *Südtirol im 20. Jahrhundert*. Innsbruck, 1997. 34.

⁷⁸ K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 69.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 11.

leteendő hűségesküt, hogy őket korábbi esküjük a magyar államhoz köti.⁷⁹ Emögött az érvelés mögött az a gondolat is ott munkált, hogy ezzel is akadályozzák a román államiség kiépítését, pontosabban azt, hogy a román küldöttség a békekonferencián az erdélyi magyarság együttműködésére is hivatkozhasson, amikor Erdély Romániához való csatlósát tárgyalják. A berendezkedő román hatóságokkal és katonasággal szemben fegyveres ellenállásra csak elvétve került sor.⁸⁰

Az erdélyi magyarság központi településeitől (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely) távol azonban magyar politikusok az alakuló román államiséghez való viszony más formáival is próbálkoztak.⁸¹ Ezeknek az elképzeléseknek a jelentősége abban van, hogy egyáltalán felmerültek. Annak a hatalmi vákuumnak az eredményei, amely ekkor a később Romániához került területek nagy részén uralkodott. A Bánát némely részére például a román hadsereg csak 1919 nyarán tudott bevonulni. Addig ott a rendet szerb és francia egységek tartották fenn.⁸² A helyzet bizonytalanságát az is mutatta, hogy magyar tisztviselők kérdésére, vajon a román hadsereg hódítóként jön-e, vagy a győztes hatalmak által megbízott megszállóként, több román tiszt az utóbbi minőséget jelölte meg. A magyar közigazgatást is gyakran hosszabb ideig zavartalanul működni hagyták.⁸³ Erdély, illetőleg részei jövőbeni államjogi helyzetének ez a bizonytalansága azt a hitet erősítette meg a magyarokban, hogy a határváltozás kimenetele ismeretlen és nyitott dolog, egyetlen döntés sem végleges. Ugyanakkor aziránt nem létezett kétely, hogy csakis egy békekonferencia oldhatja meg a hovatarozás kérdését. Mégis 1918–1919-ben helyi magyar politikusok megkísérelték szűkebb hazájuk sorsának alakítását saját kezükbe venni. Így került sor arra, hogy 1918. október 31-én Temesvárott magyar politikusok kikiáltották a *Bánati Köztársaságot*, hogy ezzel a szerb annexiók törekvéseket megelőzzék.⁸⁴ Próbálkozásuknak a szerb csapatok november 17-i bevonulása vetett véget. Szintén rövid életű és csekély jelentőségű volt Kós Károly író és építész *Kalotaszeg Köztársasága* Kolozsvár mellett. Paál Árpád 1919 januárjában a *Székely Köztársaság* ötletét vetette föl a többségükben székelyek által lakott megyékre korlátozva. Elgondolása Jászi Oszkár, a

79 A vármegyeházán teljes a román impérium. Mi lesz az eddigi tisztviselőkkel? In: *Keleti Újság* (a továbbiakban: KÚ), 1919. II. 19. 2. A magyar kormány is utasította azonban a magasrangú hivatalnokokat 1918 novemberében, hogy tagadják meg a hűségeskü letételét, hisz az ilyen követeléseket több nemzetközi szerződés is tiltotta, l. K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 96. Az erdélyi magyar tisztviselők magatartásáról l. Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. II. n., 2003. 193-250. Az igazságszolgáltatásban dolgozó magyar tisztviselőkkel szembeni bánásmódról, illetőleg az ő magatartásukról Gheorghe Iancu közölt nemrég forrásokat: *Justiție românească în Transilvania (1919)*. Cluj-Napoca, 2006 (lásd főleg a bevezető tanulmányt: 7-88.).

80 Itt a *Székely Hadosztály* 1919 tavaszi ellenállását kell megemlíteni. L. erről Fráter: *Erdélyi helyzetkép* i. m. 157-193.; Józsa András: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán. In: *A Maros megyei magyarság történetéből*. Marosvásárhely, 1997. 275-294.; Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Tanulmányok. II. n., 1987. 137., 147., 286. és 301. A számtalan korabeli „irredenta” perek egyikét bemutatja és elemzi Borsi-Kálmán Béla: *Ötnemzedék és ami előtte következik... A temesvári levante-pör 1919–1920*. Budapest, 2006.

81 László Szarka: Nationale Regionen in Ungarn und die Kantons- und Autonomiepläne von Oszkár Jászi im Winter 1918–1919, és Zoltán Szász: Die ungarischen Siebenbürgen-Pläne (1918–1920), in: Heppner – Staudinger (szerk.): *Umbruch* i. m. 97-117.

82 Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas* 1993, 3. sz. 76-118., itt 82. Igencsak informatív Jakabffy Elemér kortárs bánági politikus feljegyzése: A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. In: uő: *Kisebbségi sorskérdések*. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Balázs Sándor. Kolozsvár, 2005. 35-106.; Fráter: *Erdélyi helyzetkép* i. m. 118-132.

83 Bárdi: *Impériumváltás* i. m. 85., 88. E ponton is több párhuzam fedezhető fel Dél-Tirolal, ugyanis a bevonuló olasz katonaság hasonló kijelentéseket tett, és a német közigazgatást is ideiglenesen a helyén hagyta, l.: Steininger: *Südtirol* i. m. 16.

84 Bárdi: *Impériumváltás* i. m. 81.

polgári-radikális politikus Magyarország kantonizálására vonatkozó terveire vezethető vissza.⁸⁵ A Székely Köztársaságot politikailag semlegesnek, gazdaságilag mind Magyarországgal, mind Romániával szoros kapcsolatban állónak képzelte el.⁸⁶ Politikai jelentősége e tervnek természetesen sosem volt.⁸⁷ Egy másik vidéki politikus, Gyárfás Elemér is kidolgozott egy alternatívát az egyoldalú – román vagy magyar – nemzetállam gondolatával szemben egy független Erdély víziójáról *A három erdélyi nemzet uniójának alapelvei* címmel. Tizenkét pontból álló tervét eljuttatta ugyan román politikusokhoz, de rá kellett jönnie, hogy számukra Erdély autonómiája már nem tárgyalási alap.⁸⁸

Más magyar csoportok a berendezkedő új hatalmi szervek megkerülésével akartak nemzetközi fórumokhoz fordulni. Letartóztatása előtt, de az alatt is Paál volt tisztviselők egy – *Szellemi Front* nevű – mozgalomnak tagjai közé tartozott. Ennek a konzervatív, korabeli szóhasználattal: antibolsevista szövetkezésnek az volt a célja, hogy a román fennhatóság növekedésének tényével legalább *passzív tiltakozást* állítson szembe. 1919 tavaszán kolozsvári központja kapcsolatot tartott Horthy Miklósnak a Tanácsköztársaság ellen Szegeden gyülekező csoportjával. Ennek kellett volna még 1919 májusában Erdély magyar és székely lakosságának azt az óháját a békekonferenciához eljuttatnia, hogy továbbra is ragaszkodnak a Magyarországhoz fűző szoros kapcsolataik fönntartásához.⁸⁹ Csak ugyanezen év nyarán és kora őszén jutottak el a mozgalom vezetői, köztük nem utolsósorban Paál a felismeréshez, hogy Erdély sorsa a békekonferencián már megpecsételődött. Új politikai stratégiák kidolgozására ezért most már az új, és csak kelleetlenül elfogadott állami-jogi viszonyok szem előtt tartásával kerülhetett sor.⁹⁰

Azt, hogy Románia a nagyhatalmakkal 1919. december 9-én kisebbségvédelmi szerződést írt alá, Erdély magyar lakossága a rendkívüli állapot miatt csak hetekkel később tudta meg egy becsempészett angol újságból. Ez a hír Paálban azt a bizakodást erősítette meg, hogy az erdélyi magyar érdekek az új politikai központtal, Bukaresttel szemben eredményesen képviselhetők lesznek. Azon kezdett gondolkodni, hogyan hozhatók összhangba saját, etnikai és regionális érdekeken alapuló elképzelései a román nagyhatalmi politikával. Ebben az összehangolásban a kisebbségvédelmi szerződésnek jutott a kiegyenlítő szerep az új román állam „jogi realitásával” szemben.⁹¹ Kisebbségpolitikailag Paál elképzeléseinek kettős kihatása lett volna: az adott államiságon belül – a nemzetközileg jóváhagyott szerződéstől támogatva – „nemzeti, egyházi, iskolai és egyéb közéleti jogokat” akart kiharcolni, a határokon kívül pedig népcsoportjának olyan, a „közgazdasági világforgalomba való kapcsoltságokat is, melyek a magyar etnográfiai területeken Románia szuverenitását” csupán névleges uralomra mérsékeltek volna.⁹²

85 Fischer: *Jászi* i. m. 121.; K. Lengyel: *Kompromiβ* i. m. 103.

86 Paál: Emlékirat a semleges, független Székely Köztársaságról. Közölte Bárdi Nándor in: *Magyar Kisebbség* 2003, 2-3. sz. 115-134.

87 Mikó azt állítja (*Huszonkét év* i. m. 15), hogy Paál a helyi hivatalnokokat feleskette a köztársaságra; K. Lengyel éppúgy kétségbe vonja ezt (*Kompromiβ* i. m. 106.), mint Bárdi a forráshoz írt bevezetőjében.

88 K. Lengyel: *Kompromiβ* i. m. 111-113.

89 Bárdi: *Impériumváltás* i. m. 102.; K. Lengyel: *Kompromiβ* i. m. 98.

90 Lucian Leuştean a magyarok szellemi távolságtartását a berendezkedő román államisággal szemben csak a Magyarországhoz való ragaszkodásukra és az 1919-es erdélyi katonai műveletekre vezeti vissza, anélkül, hogy az itt bemutatott erdélyi magyar alternatív elképzeléseket figyelembe venné. Lucian Leuştean: Rumänische Mehrheit und ungarische Minderheit in Siebenbürgen in den ersten Jahren der Zwischenkriegszeit. In: Flavius Solomon – Alexander Rubel – Alexandru Zub (szerk.): *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*. Iaşi-Konstanz, 2004. 99-108.

91 K. Lengyel: *Kompromiβ* i. m. 119.

92 Paál 1920. májusi feljegyzését K. Lengyel idézi (*Kompromiβ* i. m. 120.); uő: Az elnapolt alternatíva. Paál Árpád és az erdélyi magyar autonómia 1919/1920. *Korunk* 1991, 10. sz. 1265-1269., idézet: 1266.

Az új államiság valóságába való lassú beletörődés folyamata is eljutott végül oda, hogy a magyarság fölismerte: itt az ideje konkrét lépéseken és célkitűzéseken gondolkodnia. Ez a helyzet 1920 nyarán, a trianoni békeszerződés aláírása után állt elő,⁹³ minthogy addig az erdélyi magyarság mértékadó képviselői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Erdély végleges átadásáig a magyar kisebbségnek a politikai passzivitás álláspontját kell képviselnie, mert ezzel is megmutathatja a világnak, hogy közreműködése megtagadása által az új államiságot ellenzi. Ebben nemcsak az állami alkalmazottak elutasító magatartása volt fontos, hanem a tartózkodás is az ország politikai életébe való bekapcsolódástól. Mert normális pártpolitikai tevékenység, netán az 1919-es romániai választásokon való részvétel esetén a román delegáció a párizsi békekonferencián joggal beszélhetett volna máris sikeres integrációról és a kisebbség politika-alakító szándékáról.⁹⁴ Magyarország azonban 1920. június 4-én aláírta a trianoni békeszerződést, s ez a tény – terjedt el a gondolat Erdélyben – megszabadította a kisebbséget a passzivitás erkölcsi köteletségétől. Paál ezért 1920 nyarán erdélyi magyar körökben az autonómia gondolatát kezdte jelszóként terjeszteni,⁹⁵ föllépett a Magyarországra való átköltözések növekvő hulláma ellen,⁹⁶ sőt, a magyarokban reményt ébresztett egy, az új államközpontról megszerzendő „nemzeti öngazgatás” iránt is.

Ezek a próbálkozások világosan mutatják a romániai magyarság politikai vezetésének határozatlanságát és ingadozásait, amin nem is lehet csodálkozni, hiszen döntenie kellett a Magyarországhoz fűző lojalitás, és az új állami-jogi forma elfogadása között. A magyar államiságtól való búcsú kényszeredett, természetesen nehéz és így is csak fokozatosan véghezvihető feladat volt. Az új hatalmi viszonyok szorító realitása azonban, azzal a fölismeréssel együtt, hogy a passzivitás tovább folytatása csak még jobban gyengítené a magyar pozíciókat, 1920 végén újból az aktív politika folytatásának szükségességét tudatosította.

Az ez irányba tett első lépések során kiderült a kisebbség ideológiai sokfélesége, és az egymással versengő csoportok stratégiáinak ellentmondásai. Elsőnek a *Szellemi Front* konzervatív tagjai gyűltek össze Grandpierre Emil vezetésével 1920. december elején Kolozsvárott.⁹⁷ A legcélszerűbbnek egy olyan szövetség alapítását tartották, amely pártokon fölül áll, minden magyart magába tömörít, és őket mind a kormánnyal, mind a Népszövetséggel szemben képviselő fórumként működik.⁹⁸ 1921. január 9-én szervezésükben sor került a *Magyar Szövetség* első gyűlésére. Jóllehet ennek a magyar nyilvánosságban pozitív visszhangja volt,

93 Bernády György marosvásárhelyi politikus már 1920 tavaszán több kísérletet tett arra, hogy a magyarokat politikai aktivitásra serkentse. Próbálkozásaival azonban – úgy tűnik – egyedül állt, mert kísérleteit a magyar közvélemény visszautasította. Sebestyén Mihály: Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképehez. In: *A Maros megyei magyarság történetéből*. Marosvásárhely, 1997. 294-340.

94 Scurtu többször is emleget magyarakat, akik az 1919-es választásokon részt vettek (l. pl. Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 36., Ioan Scurtu: *Evoluția partidelor politice*. In: uő: *Istoria Românilor* i. m. VIII. 237.). De ezeket a magyarak éppoly kevésbé ismerték el képviselőiként, mint azokat, akik később is román pártok listáin jelöltették magukat, l. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 42. és K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 96.

95 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 122.

96 Csak 1920-ban 70.000 magyar telepedett át az anyaországba. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 17.

97 Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle* 1928, 2. sz. 130-137. Grandpierrék kolozsvári tevékenységének (amellett, hogy a kisebbség politikai vezetését nem akarták Bernádynak átengedni) volt egy kifejezetten helyi vonatkozása, pontosabban: Marosvásárhely-ellenes éle is. Ők ugyanis Kolozsvárt tekintették a magyarak egyedül lehetséges földrajzi, politikai, szellemi és tudományos központjának. L. Sebestyén: *Másnap* i. m. 330.

98 Grandpierre: *Magyar Párt* i. m. 132.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 19.; Sulyok István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. Kolozsvár, 1930. 8-31., itt: 9. Korabeli érvelés: Költő Gábor: Helyzetünk s jövőnk. In: *Ellenzék* (a továbbiakban: Ell.), 1920. XII. 25. 8.; Grandpierre Emil: Magyar szervezkedés. In: Ell. 1920. XII. 25. 7.

hamar megszólaltak ellenzéki hangok is. Ezek nem akarták a kisebbség politikai vezetését a konzervatívoknak átengedni, s egy kiváráó és a hátrányos helyzet miatt csupán panaszkodó magatartás helyett a Románia politikai életében való aktív részvétel szükségességét hirdették. Az így gondolkodó *aktivisták* 1921. január végén léptek a nyilvánosság elé a *Kiáltó Szó* című röpirattal. Ennek szerzői Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István voltak. Nemcsak az aktív politizálás szükségességéről akarták meggyőzni a magyarságot, de a román államnak is együttműködést kínáltak, ha az Erdélyt illetően hajlandó engedményekre: „minket kiszakítottak, kidobtak abból a műhelyből, amely a mi izzadságos munkánk segédelmével épült fel egykoron” – jellemezte Kós félreérthetetlen szavakkal a hatalomváltás mikéntjét, és így folytatta: „Nem kérdezték: akarjuk-e? Mi pedig mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörtént, hogy ez megtörténhetett. És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívőhittel, hogy felkeljen számunkra a nap: *napnyugaton!*”⁹⁹ A magyar kisebbségnek azonban bele kell törődnie új állami hovatartozásába és erőit szűkebb hazájára kell összpontosítania. Kós így a regionalizmust állította előtérbe a túlélés érdekében: „Dolgozunk kell, ha élni akarunk és *akarunk* élni, tehát dolgozni fogunk... Napnyugat felé pedig ne nézzünk többé... A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és *van*.” A romániai magyar publicisztikában addig, de azután is ritka egyértelműséggel csak bizonyos konkrét föltételek teljesítése esetére ajánlotta fel Kós a többségnek a kisebbség fizikai és szellemi teljesítőképességét: „Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó, improduktív, gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfénéje vagyunk Romániának. Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellesek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzésünk, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezerszentes múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk [...] Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: *mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy Románia megbízható polgárságot fog nyerni.*”¹⁰⁰

A kiáltvány két társszerzője a magyar kisebbség által követendő politikai stratégiákkal foglalkozott egészen konkrét javaslatok megfogalmazásaig. Zágoni István szerint az autonómiát helyi önzagatások alkotnák magyar közigazgatással és jogszolgáltatással. Demokratikusan választott magyar *nemzetgyűlés* volna a kisebbség népképviselője. Az érdekeit érintő törvényeknek magyarul is meg kellene jelenniük. Zágoni is figyelmeztet arra, hogy a területi jogok megtagadása „halálos mérge csíráját” rejti magában.¹⁰¹

A kiáltványnak *A politikai aktivizmus rendszere* című részében Paál Árpád fejtette ki álláspontját. Itt megfogalmazott gondolataiból kiindulva vált Paál a '20-as években a kisebbség

99 A *Kiáltó Szó*t az 1980-as években megjelent reprint kiadásból idézzük (az Országos Széchényi Könyvtár *katalógusa* /jelzet: MC 107.478/ szerint ennek megjelenési helye Budapest, megjelenési éve pedig 1988.). *Kiáltó Szó: A Magyarság Útja: A politikai aktivitás rendszere*. Megírták: Kós Károly; Zágoni István Dr., Paál Árpád Dr. Kapu Könyvek. II. n., é. n. 2. A kiáltvány Bárdi Nándor megjelenés előtt álló szöveggyűjteményében is szerepel, I. uő (szerk.): *Történelmi kényszerpályák – Kisebbségi reálpolitikák*. I. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történelmének tanulmányozásához 1918–1944. A gyűjteményből átvett szövegekre ezután a gyűjtemény rövid címével és az idézett szöveg sorszámával utalunk.

100 *Kiáltó Szó* i. m. 5.

101 Uo. 35.

konzervatív részével szemben a demokrácia, a politikai aktivitás és az állammal szembeni konstruktív magatartás képviselőjévé. A békeszerződések szerinte a „nemzeti lét” biztonságát jelentik a magyar kisebbség számára, amely „külön nemzetté” vált. A választandó stratégia ezért nem lehet egy mindent tagadó magatartás, mert a világ demokratikus nyilvánossága nem tud mit kezdeni sem panaszokkal, sem a saját jogok állandó hangoztatásával. Másrészt az új világhelyzet által uralomra került demokrácia nem jelenti azt, hogy a korábban uralkodó népek uraltakká váltak, mert minden terület több mással van sokoldalú kapcsolatban. Egy vidék hanyatlása a másokét is maga után vonná, s ezért a világ „erkölcsi erői” az erőszakcselekményeket leküzdénék, hogy megteremtsék az emberiség életének egy magasabb, kiegyenlítő szintjét. A magyar kisebbség feladata, hogy a népek együttélésének a maga lakóterületén való biztosításával e „jobb” világ, a világdemokrácia eljöveteleit előkészítse. Ehhez van szükség a Magyar Szövetségre, amely a kisebbség „életigényeit” a parlamenten belül és kívül, egészen a nemzetközi fórumokig rendezi. Paál szerint az öngazgatás szabadsága és területi, valamint szervezeti fölépítése az államalkotó nemzetek együttműködése által a garancia a népi és nyelvi határok kellemetlen voltának eltüntetésére. Amikor a Magyar Szövetség e fejlődés részesévé válik, s ezáltal a Duna menti államok gazdasági egységének megteremtéséhez, valamint a valamikor megszületendő Európai Egyesült Államok létrejöttéhez hozzájárul, a népek közti békét is előmozdítja. „Nincs vége semminek, hanem ezután kezdődik az emberiség életének a szebbik útja. Lépünk rá bátor léptekkel” – szólította föl Paál a magyarokat.¹⁰²

A magyar kisebbségnek ez az első – mind a magyar, mind a román nyilvánosságához intézett – egyértelmű szándéknyilatkozata jól mutatja, mennyire félreismerték említett képviselői helyzetét, erejét s az államhoz való viszonyát. Semmi sem állt ugyanis távolabb a Kelet-Közép-Európában új hatalmi pozícióba került többségi nemzetektől a két világháború között, mint az állam főnállása számára veszélyesnek tartott kisebbségeknek önkormányzatot, netán éppen autonómiához való jogot adni.¹⁰³ Maga a magyar kisebbség nem is volt abban a helyzetben, hogy lojalitási ajánlatot tegyen, mert a román politikusok szemében semmilyen tekintetben nem számított egyenértékű tárgyalópartnernek. Kós és Zágoni fenyegetései ezért de facto minden alapot nélkülöztek. Azt azonban a kiáltvány világosan megmutatta, hogy a kisebbségen belül lassan megszületett az akarat arra, hogy sorsának alakítását saját kezébe vegye, mégpedig az új állami-jogi realitások tiszteletben tartásával. A szerzők nem akartak a francia államelnöknek egy jövőbeni új határrendezést illető vígasztaló szavai mögé elvonulni.¹⁰⁴ A magyar kisebbség magatartását mégis a két világháború közötti évtizedekben végig a passzivitás–aktivitás (más kifejezéssel: visszahúzódás a romániai politikai életből – bekapcsolódás ugyanabba, sőt kooperáció akár román pártokkal is) ellentétpárja jellemzi a legjobban.

A két csoport viszonya lassan a lépés–ellenlépés képletét öltötte magára, mert bármelyik fél politikai sakkhúzására a másik válaszlépése következett. Az aktivistává lett Paál értelmezése szerint ebben nemcsak a kivárás vagy részvétel egymást kizáró kérdéseiről volt szó, hanem

102 *Kiáltó Szó* i. m. 48. Feltűnő, mennyire összecseng Paál gondolatmenete Jászi Oszkár 1918-as nézetével. Az utóbbi még 1918 decemberében is bizakodott, hogy a „történelmi fejlődés iránya nem a marakodó nacionalizmus, hanem a kooperáló internacionalizmus felé mutat”. L. Raffay: *Erdély* i. m. 156.

103 Hasonló célokat követtek, de ugyanilyen sikertelenül pl. a szudétánémetek, I.: Ladislav Lipscher: Die parteipolitische Struktur der Minderheiten und ihre staatsrechtlichen Vorstellungen zur Lösung der nationalen Frage in der Tschechoslowakei (1918–1930). *Bohemia* 1981, 22. sz. 341–380.

104 A békeszerződést kísérő levélben Millerand azt a határozatlan kijelentést tette, hogy a szerződés igazságtalanságairól esetleg később, jobb időpontban még tárgyalni lehet, vö. Romsics: *Békeszerződés* i. m. 198. A levelet közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történelmi szövegyűjtemény 1914–1999*. I. Budapest, 2000. 138–140. Paál többször utalt a kiáltványban a levélre, anélkül azonban, hogy érdemben tárgyalta volna.

egy másik ellentét megnyilvánulásáról is. Az aktivisták politikai tevékenységük alapját abban látják, hogy nagy néptömegek vegyenek részt a döntések meghozatalában – hangsúlyozta –, ezzel ellentétben viszont a *Magyar Szövetség* kezdeményezői a kevesek állásfoglalását tükröző elitista politika hódolói.¹⁰⁵

Az aktivisták népi támogatottságukat 1921 júniusában akarták demonstrálni: Kós Károly vezetésével nyilvános alakuló gyűlésen megalapították az *Erdélyi Néppártot*.¹⁰⁶ Ezáltal azonban az a helyzet állt elő, hogy két szervezet lépett föl a kisebbség képviselőjében. Ezt elkerülendő, tárgyalások indultak a Magyar Szövetség és a Néppárt között, melyek eredményeként az utóbbi több vezéregyéniségét bevonták a Szövetség vezetőségébe: báró Jósika Sámuel megmaradt a Szövetség elnökének, de Kós Károlyt titkárnak választották. Ezzel, úgy tűnt, helyreállt, legalábbis a felszínen, a kisebbség politikai-ideológiai egysége, annál is inkább, mivel a Szövetség az aktivisták több demokratikus alaptételét elismerte. A kisebbség politikai vezetéséért folytatott küzdelem az említett két csoport között ezután a Szövetségen belül zajlott. 1921 októberében azonban báró Jósika elnöknek egy, a román királyné tiszteletére rendezett ünnepélyről való távolmaradását ürügyként használva a kolozsvári prefektus betiltotta a Szövetséget.¹⁰⁷ Az egységes politikai képviselő kérdésére így újból megoldatlanná vált. 1922 második felében ezért az időközben újra megalakult Néppárt és az 1922 februárjában a konzervatívok által alapított Magyar Nemzeti Párt erre a célra kijelölt bizottságai több tájékoztató megbeszélést tartottak, s abban egyeztek meg, hogy a pártok *Magyar Párt* néven összeolvadnak, vagyis egyikük lemond a „nemzeti”, másikuk a „nép” jelzőről. Továbbá: a vezető pozíciókat egyenlően osztják el a december 28-i választási gyűlésen. Elnöknek a mindenki által tisztelt Jósika bárót jelölték, alelnöknek pedig Gyárfás Elemért, Jakabffy Elemért, Grandpierre Emilt, Ugron Istvánt és Bernády Györgyöt – ők a későbbi években mind fontos szerepet játszottak a pártban. A Néppárt a maga részéről Kecskeméthy István elnök mellett többek között a nagyobb ismertségnek örvendő Paál Árpádot és Zágoni Istvánt javasolta, Kós Károly pedig az új párt főtitkáráként szerepelt a jelöltek között.¹⁰⁸ A Nemzeti Párt tárgyaló bizottságának elnöke azonban nem tartotta magát az előzetesen kialakított paritásos elosztáshoz. Ennek következtében a Nemzeti Párt képviselői az új szervezet vezető testületeiben hirtelen 80%-os többséget mondhattak magukénak. A konzervatívoknak sikerült így a számukra nem kívánatos személyeket a fontos pozícióktól távol tartaniuk: vagy teljesen kiszorították őket a vezetésből, vagy egy jelentéktelen bizottságban számbeli kisebbségbe kényszerítették. Egyedül Kós kapta meg a neki ígért főtitkári tisztséget.¹⁰⁹ Hiába ültek Paál Árpád és Zágoni István mellett a korábbi Néppárt további képviselői az Elnöki Tanácsban,

105 Paál Árpád: A magyarság pártalakulásai. In: Napkelet 1921, 2. sz. 1340-1343.; a Torda-Maros megye prefektúrájának jelentését a marosvásárhelyi „Magyar Szövetség” alapításáról közli Scurtu – Boar: *Minoritățile* i. m. 258.

106 Kós Károly: Kalotaszegi vállalkozás. *Korunk* 1971, 10. sz. 1501-1512.; György Dénes *Visszaemlékezése*. Megalakul a Magyar Szövetség. Teleki László Alapítvány könyvtára, K 2788/99.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 23.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 157. Az *Erdélyi Néppárt* nevének később *Magyar Néppárt*-ra változtatta.

107 A betiltás előtörténete nemcsak az erdélyi magyar arisztokrácia gondolkodásmódját jellemzi, de az Erdély és a regát közt fennálló eljárásbeli különbségeket is. Jósika báró a bécsi császári udvarban bizonyos etikettszabályok betartását szokta meg. Az ünnepélyre viszont nem kapott meghívót. Csak röviddel a kezdés előtt küldött neki a prefektus egy ceruzával megírt meghívót a névjegykártyáján. Jósika ez nem tekintette a királyi udvartól jövő hivatalos meghívónak, és így nem is ment el. L. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 25.; Grandpierre: *Magyar Párt* i. m. 135.

108 György Dénes *Visszaemlékezése* i. m.; I. még: A Magyar Párt országos megalakulása. KÚ, 1922. XII. 28. 1-2.

109 György Dénes *Visszaemlékezése* i. m.; Kós: *Vállalkozás* i. m. 1509. Ezeknek a visszaemlékezéseknek ellentmond viszont György Béla listája (Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I. Csikszereda – Kolozsvár, 2003. 412.), amelyik Kóst nem tünneti fel főtitkárként. Az ellentmondás feloldása a párt történetével ezután foglalkozó kutatókra vár.

mert ezt ritkán ülésezett, és őket akkor is leszavazták. Több évi passzivitás és stratégiakeresés után sikerült tehát 1922 végére az egységes magyar párt megalapítása. A konzervatívok túlsúlya azonban olyan teherként jelentett benne, amely a következő években mind a kisebbségen belüli politikai eszmecserét, mind a román politikusokkal való kapcsolatokat erősen megterhelte. Ezen az alapító gyűlésén a Magyar Párt elfogadta később többször is megújított alapszabályát. Ez leszögezte, hogy a párt „tagja minden 20. életévét betöltött feddhetetlen jellemű román állampolgár (férfi és nő), aki magát akár származásánál akár műveltségénél fogva magyarnak vallja.”¹¹⁰ Ugyanakkor első ízben nyilvánította ki a párt azt a fölfogását, hogy az erdélyi magyar nyelvű zsidókat a magyar kisebbség tagjainak tekinti. Ez volt az első fontos jele a budapesti politikától való távolságtartásának, hiszen Magyarországon akkor szigorú numerus clausus törvény volt érvényben, és egy antiszemita *keresztény-nemzeti* kurzus uralkodott. Ez utóbbi hatását a kisebbségre Ligeti Ernő magyar-zsidó újságíró már 1921-ben fölpanaszolta.¹¹¹ Központi pártszervekként az alapítók elhatározták a(z) elnök által összehívható Naggyűlés, az 50 tagból álló Intézőbizottság és az Elnöki Tanács létrehozását. Ezenkívül több szakbizottságot is életre hívtak, melyek tényanyaggal és szakvéleménnyel voltak hivatva a politikusok segítségére lenni, érveléseiket alátámasztani. Ilyenek voltak: a sajtó-, a gazdasági, a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó szakbizottság. Az ugyanekkor elfogadott pártprogramból kiemelendő a „nemzeti autonómia”, a helyi önkormányzat és az adminisztratív decentralizáció szükségességének megfogalmazása a kisebbségek számára.¹¹²

A román parlament 1919 után az új alkotmányon dolgozott. Mivel a magyarok ebben az alkotmányozó nemzetgyűlésben még nem voltak képviselve, elvárásaikat a sajtón keresztül és följegyzésekben konkretizálták. A nemzeti autonómiának a két politikai áramlat által párhuzamosan kifejtett eszméje jól mutatja, hogy a köztük levő eltérések nem a politikai célra, hanem csak a hozzá vezető útra vonatkoztak. Maga az autonómia-fogalom a *Kiáltó Szót* (1921) követő időben kezdett terjedni és változni – árnyalttá válni –, de mindenképpen a bukaresti egységesítő és központosító tendenciákkal szemben álló, regionális szerkezeti fölépítésű Románia jövőképét sugalmazta. A három erdélyi népelem számára „nemzeti autonómiát” kívánó magyar elképzelések részben még a monarchia idejéből származó gondolatokra támaszkodtak.¹¹³ E soha meg nem valósult terveknek az a jelentőségük, hogy dokumentálják az új állami keretek *elfogadását* 1921 után, mégpedig mindkét oldal – aktivisták és passzivisták – részéről.¹¹⁴ Mert csak egy ilyen alapállásból eredő bizakodás és reménykedés tehetett lehetővé a '20-as évek elején egy új ideológia, a transzilvanizmus létrejöttét: ennek a látható kifejeződései voltak ugyanis az autonómia-tervek. A transzilván eszme megvalósítása magyar hívei számára időnként még realizistikusnak is tűnhetett, mert hasonló hangokat a szászok és a románok részéről is észleltek.¹¹⁵ A jól kidolgozott autonómia-tervekre épülő transzilvanizmus eszméje

110 Sulyok: *Az erdélyi magyarság politikai szervezete* i. m. 11.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 54.

111 Ligeti Ernő: *Erdély vallatása*. Kolozsvár, 1922. 75-87. A magyarországi zsidók helyzetét bemutatja Rolf Fischer: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939*. München, 1988. és Gyurgyák János: *Zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001.

112 A párt szerveiről Mikó: *Huszonkét év* i. m. 54.; a programot közli Mikó uo. 271-274.; Scurtu – Boar: *Minoritățile* i. m. 498-500.; Bárdi (szerk.): *Történeti kényszerpályák* i. m.

113 E tervek és célok időbeni fejlődéséről, sokrétűségéről és személyi összefonódásairól részletes áttekintést nyújt K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 193-212.

114 Semminek sem volt ezért kevesebb alapja, mint a román hatóságok félelmének, amely szerint egy állítólag a távolból irányított magyar felkelés állt volna a küszöbön 1923 januárjában 150.000 fegyveres részvételével. Erről ír, minden forráskritikát mellőzve, és a magyar kisebbség hozzáállását teljesen félreismerve Lucian Leuştean: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe”, (1920–1923)*. Iași, 2003. 221.

azonban nem jelentette az öntudatos és a saját *nemzeti* érdekeket szem előtt tartó politikáról való lemondást. Ezt a Magyar Párt 1923 utáni tevékenysége bizonyítja.¹¹⁶

2.3. Politikai partner keresése (1923–1928)

A pártalapítás jelentősége az egységes magyar képviseleti szerv megteremtésében van. Ezt a hatóságoknak nem volt egyszerű betiltaniuk, mert politikai pártként lépett föl és nem nemzeti egyesületként. A Magyar Pártnak már az alapítását követő évben a bukaresti kormányzat olyan nemzetépítő intézkedéseivel kellett szembesülnie, melyeket a magyarok ellenük irányulóknak éreztek. Csak néhányat említünk közülük: az 1923-as alkotmányt, amely alig vett tudomást az országban élő kisebbségekről, vagy az iskolatörvényt. Ez utóbbit is 1923-ban fogadta el a román parlament. Egyik előírása szerint a nemzeti és vallási kisebbségekhez tartozók gyerekeit, ha családnevük *románosan* hangzik, román tannyelvű iskolába kell iratni. E *névelmezésre* buzdító előírás mellett diszkriminálóan és nemzeti identitása ellen irányulóknak tekintette a magyarság az ún. *kulturzónák* kijelölését is. Ezeket Románia új területein hozták létre (pl. a Székelyföldön és a nyugati határ mentén) azzal a céllal, hogy anyagi előnyök nyújtásával román lakosságot csábítsanak a magyarok lakta területekre.¹¹⁷ Hasonló intézkedésekkel akarták a városokban is kiegyenlíteni a többségi nemzet számbelileg hátrányos helyzetét. E törekvések még egyértelműbbé tették a Magyar Párt vezetői számára a román politikusokkal való szoros együttműködés szükségességét. Csak ezáltal kísérhette meg a párt, hogy a keletkező kisebbségellenes tervekre még idejében befolyást gyakoroljon.

A politikai partner keresése látszólag már 1923-ban sikerrel járt. A kormányzó liberálisok kisebbségellenes és nacionalista politikájuk okán épp úgy nem jöhettek szóba, mint – kilátástalan ellenzéki helyzete miatt – Iuliu Maniu erdélyi Nemzeti Pártja. Az Óromániában igen népszerű Averescu tábornok Néppártja azonban szintén éppen partnerkereső fázisban volt, s Erdélyben szeretett volna gyökeret eresztetni.¹¹⁸ A két párt közti tárgyalások néhány hónapig elhúzódtak. A magyar politikusok bizakodtak, hogy olyan tárgyalópartnert találtak, amelyik a magyarság sorsának javulásában őszintén érdekelt.¹¹⁹ 1923. november 25-én a két párt képviselői megkötötték a *Csucsai Paktumot*. Ezt Averescu tábornok az „így fogunk eljárni” szavak kíséretében írta alá. A megegyezést évekig titokban tartották. Benne a partnerek kötelezték magukat, hogy a parlamentben egy pártként lépnek fel, azon túl azonban a Magyar Párt továbbra is megtarthatta nevét, belső felépítését (tagozatait) és külön jogi személyiséget.¹²⁰ A paktum jelentőségét a felek a maguk nézőpontjai szerint értékelték. A Néppárt politikusai arra hivatkozhattak, hogy a román kormány és nyilvánosság által egyszerűen csak irredentaként elkönyvelt Magyar Pártot a szerződéssel első ízben sikeresen integrálták a

115 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 213-239.

116 Erről rövid (s ezért általános, minden mélyebb elemzést mellőző, a kutatás és a forráskiadás mai állapotát nem ismerő) áttekintést nyújt Beke Ibolya: A romániai magyar kisebbség szervezeteinek választási-politikai stratégiái a két világháború között. In: Egry Gábor – Feitl István (szerk.): *A kárpát medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*. Budapest, 2005. 330-357.

117 Kolar: *Rumänien* i. m. 115.

118 Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei. *Magyar Kisebbség* (a továbbiakban: MK) 1937, 2. sz. 41-71.; ezenkívül: K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 339-346.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 48.

119 Gyárfás legalábbis ezt állította, l. uő: *Első kísérlet* i. m. 61.

120 Ez áll a paktum 3. és 4. pontjában. Gyárfás: *Első kísérlet* i. m. 64-71., főleg 64.; a szerződés szövegét közli Mikó: *Huszonkét év* i. m. 274-284.; Scurtu – Boar: *Minoritățile* i. m. 623-629.; Bárdi (szerk.): *Történeti kényszerpályák* i. m.

romániai pártok közösségébe. A magyarok ezzel szemben a maguk javára írták több fontos követelményük rögzítését, köztük a közigazgatás decentralizálásának elvét, a kisebbség arányos képviseletét a helyi szervezetekben és a parlamentben, valamint az egyházi és az iskolai autonómiát. Lassan azonban kiderült, hogy a paktummal egyik fél sem volt teljesen megelégedve. A Néppárt úgy értékelte, hogy a magyarok mozgástere túl nagy maradt, a Magyar Pártot viszont saját bázisa részéről érte egyre növekvő kritika, s lassan a tagoknak is föl kellett ismerniük az összeférhetetlenséget a paktum szövege és a Néppártnak a nyilvánosság előtti politikai retorikája között. Ebben ugyanis a magyarok továbbra is *idegenként* szerepeltek, megkérdőjelezték a teljes magyar iskolarendszer szükségességét, sőt még saját, az Avarescu-kormány kezdeményezte, 1921-es földreformjukat – most az ellenzékéből – sem szociális indíttatású műként ítélték meg, hanem nemzetpolitikaiként.¹²¹

A Néppárttól való elhidegülés előkészítette a talajt ahhoz, hogy a kormány részéről tapasztalt apró jelek hatására a magyarok egyes vezető politikusai 1924-ben a Nemzeti Liberális Párthoz való közeledésen kezdjenek gondolkodni. Az első lépést Gh. Tătărescu belügyminisztériumi államtitkár tette a *Keleti Újság*ban április 13-án megjelent megjegyzésével, miszerint egy tényleges és hatásos kisebbségvédelem fő akadály a magyar párton belüli arisztokrácia, mert Budapest irányítása alatt áll, de különben is csak saját osztályérdekeit tartja szem előtt, nem az egész kisebbségét.¹²² A Magyar Párt vezető tagjai mindezt az Intézőbizottságban a párt egységét gyengíteni akaró alaptalan támadásként fogták fel. Maga Paál, aki korábban az arisztokráciát kritikával szemlélő Magyar Néppárt tagja volt, s ezért hitelesen nyilatkozhatott a kérdésben, szintén a pártegység fontosságát hangsúlyozta.¹²³ Anélkül, hogy az általa kiváltott vitáról tudomása lett volna, Tătărescu néhány nap múlva újból próbálkozott a Magyar Párt megosztásával.¹²⁴ Jakabffy Elemérrel folytatott beszélgetésében különösen Grandpierre Emil és az új elnök, Ugron István¹²⁵ ellen foglalt állást. Jakabffy kételkedett ugyan abban, hogy a párt kész vezető személyiségeit a kormány tárgyalási ajánlata ellenében föláldozni, mégis belement az új találkozóba. Több pártpolitikussal való előzetes konzultálás után ezen Paállal és Gyárfással együtt jelent meg (utóbbiak mintegy a párt két szárnyát képviselték). A küldöttségnek sikerült ugyan rávennie Tătărescut egy olyan nyilatkozatra, amely az arisztokratakról szóló korábbiak részleges cáfolataként volt értelmezhető, az államtitkár azonban továbbra is kitartott amellett, hogy az általa megnevezett személyekkel nem kíván együttműködni. Jakabffynak ígéretet kellett tennie, hogy Tătărescu nyilvánosan elhangzó nyilatkozata fejében a párt 1924. június 1-jei gyűlésén alapszabály-módosítással az Elnökség helyett egy öttagú választmányt hoznak létre, hogy elkerüljék az előbbi félreállításának látszatát.¹²⁶ Paál részvétele a tárgyalásokon, egyidejű naplóbejegyzései és a *Keleti Újság*ban megjelent vezércikkei azt sejtetik, hogy Tătărescu beavatkozása benne a párt vezetősége kicserélésének a reményét is fölkellette.¹²⁷ De az Intézőbizottság legközelebbi ülésén a tagok vehemens ellenkezése miatt Paál és Jakabffy nem tudtak a többséggel mást elfogadtatni, mint

121 K. Lengyel: *Kompromisszum* i. m. 343.

122 Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. In: Uő. - Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest, 2003. 153-194., főleg: 178.

123 György: *Iratok*. Az Intézőbizottság 1924. április 14-i ülése. I. m. 47.

124 Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez*. Közéletem legharcosabb lustruma 1924–1927 c. fejezet. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95. 4.

125 Jósika Sámuel 1923-ban meghalt. Ideiglenes elnökként Ugron István látta el feladatát 1924 decemberéig, amikor a nagygyűlés hivatalában megerősítette.

126 Jakabffy: *Adatok* i. m.; Bárdi: *Vízmosás* i. m. 183.; K. Lengyel: *Kompromisszum* i. m. 347.

127 Bárdi: *Vízmosás* i. m. 183.

egy öttagú bizottság kinevezését a tárgyaló partnernek elismert nemzeti liberálisokkal való egyeztetésekre.¹²⁸ A nagygyűlés összehívását azonban bizonytalan időre elhalasztották. A Magyar Pártnak e döntéseit végső soron úgy értékelhetjük, hogy sikeresen megállta helyét a politikai porondon, mert el tudta háritani a kormány kísérletét, hogy beavatkozzék a belügyeibe (és pedig pont a pártvezetés kérdésébe), s ezzel még első komoly belső válságán, a pártszakadás veszélyén is úrrá tudott lenni, hiszen a grémiumok tagjai lecserélésének a párton belül is voltak hívei.

Jóllehet e félhivatalos kapcsolatfelvétel a nemzeti liberálisokkal inkább negatív benyomást keltett a Magyar Pártban, mégis az első kísérlet volt egy lehetséges együttműködés megteremtésére. E lépés jelentősége akkor válik nyilvánvalóvá, ha meggondoljuk, hogy alig egy évvel korábban a liberális pártvezér Brătianu még semmi értelmét sem látta egy etnikai alapon szerveződött pártnak, s a létező román pártokban való közreműködésre szólította föl a kisebbséget.¹²⁹ Az OMP ezzel szemben többször is a romániai pártrendszerbe való beilleszkedését akarta dokumentálni. Így 1925. májusi felhívása a román pártok tudomására hozta a magánoktatásról szóló törvényjavaslat tárgyában elfoglalt álláspontját. A felhívást a párt közétette a lapokban és megküldte a többi pártnak.¹³⁰ A kormánnyal való együttműködés fontossága a magyarok számára a következő évben vált világossá. Ekkor ugyanis a regionális különbségek kiegyenlítését célzó közigazgatási törvény vitája megmutatta az ellenzék jelentéktelenségét. Mind több magyar politikus kérdőjelezte meg a Néppárttal való szövetség értelmét.¹³¹ Az 1926. február–márciusi helyhatósági választások előtt aztán a pártvezetőség egyik tagja (Bernády György) üzenetet kapott az ipari és kereskedelmi minisztertől, Tancred Constantinescutól, melyben a román politikus a Magyar Pártnak helyi, de akár országos együttműködést is ajánlott.¹³² Az 1925 decemberéig elhúzódó bukaresti tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, mert velük egyidejűleg a parlamenti többség törvényt fogadott el a magániskolákról anélkül, hogy a magyar kisebbség módosító javaslataiból csak egyet is figyelembe vett volna. A magyar küldöttség minimális célja a Csucsai Paktum eredményeinek elérése volt, de lehetőleg az ott vállalt kötelezettségek nélkül. Mindezzel párhuzamosan a Magyar Párt képviselői Brassóban a Néppárttal kötött egyezmény számukra kedvezőbbre változtatásával is próbálkoztak.¹³³ Emiatt kellemetlen helyzetbe kerültek, mert a Néppárt figyelmeztette őket, hogy felléphetnek a Csucsai Paktum újraértelmezése érdekében, de ne folytassanak titkos tárgyalásokat a kormánnyal.¹³⁴ Ugron István elnök ezeket egy miniszterrel folytatott jelentéktelen beszélgetésként értékelte, a Néppártot viszont fölszólította, hogy revideálja támogató álláspontját a magániskolákra vonatkozó törvény ügyében a magyar elképzeléseknek megfelelően, mert ettől függ a Csucsai Paktum érvényessége. Averescu néppárti elnök ezt elutasította, mire Ugron 1926. február 1-jén azt fölmondta. Ebben az is közrejátszott, hogy

128 György (szerk.): *Iratok*. Az Intézőbizottság 1924. május 24-i ülésének jegyzőkönyve. I. m. 51-56.; Jakabffy: *Adatok* i. m.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 348.

129 Bárdi: *Kisebbségpolitikai stratégiák* i. m. 38.

130 György (szerk.): *Iratok*. Az Elnöki Tanács 1925. május 13-i ülésének jegyzőkönyve. I. m. 221-224.; A Magyar Párt manifesztumot intézett a román néphez. KÚ, 1925.V.12., 3. A manifesztum román nyelvű (és a Német Párthoz küldött) változata fennmaradt Hans Otto Roth hagyatékában, l. Klaus Popa (szerk.): *Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlaß von Hans Otto Roth 1919–1951*. 87. forrás. Frankfurt, 2003. 184-186.

131 L. az Elnöki Tanács 1925. július 16-i, augusztus 12-i és október 7-i üléseinek jegyzőkönyveit: György (szerk.): *Iratok* i. m. 227-235.; Gyárfás: *Első kísérlet* i. m. 79.

132 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 351.; Bárdi: *Kisebbségpolitikai stratégiák* i. m. 39.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 56.

133 Gyárfás: *Első kísérlet* i. m. 80-85.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 355.

134 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 356.

egy nappal korábban (január 30-án) a liberálisokkal – néhány heti tárgyalás után – a közelgő községi választásokra vonatkozó és sok részletkérdés megoldását ígérő megegyezésre jutottak.¹³⁵

Az önkormányzati választásokra a liberálisokkal kötött egyezség szerint a magyarok Erdélyben minden választott és kinevezett tanácsban a többségi nemzetnek hagyják a „fele plusz egy” részt és a polgármesteri helyeket. Ennek fejében nyolc városban polgármester-jelöltet állíthatnak. A lezajlott választások jelentősége az volt, hogy egy kormány a nyilvánosság előtt vállalta az együttműködést a politikai retorikában illojálisnak tekintett magyar kisebbséggel, mi több, ezáltal közvetett módon elismerte ennek az etnikumnak a politikai súlyát az erdélyi városokban. Maguk a választások azonban nem hoztak egyértelműen pozitív eredményeket a magyarok számára: a közös listák győztek ugyan a városok többségében (49-ből 30 esetben), a magyarok azonban nem kapták meg a megígért számú polgármesteri helyet (jóllehet sok, többségében magyarok lakta városban a megegyezés szerint jelentős engedményeket tettek).¹³⁶ Minthogy a közigazgatási törvény ráadásul megengedte a kormánynak községi tanácsosok kinevezését, általuk a román képviselők még az eredetileg többségben levő kisebbségi tagokat is képesek voltak leszavazni.

1926 márciusában a liberálisok négyéves kormányzati mandátumának lejárta után a király Averescu tábornok Néppártját bízta meg kormányalakítással. Ez a Magyar Pártot kellemetlen helyzetbe hozta, mert alig két hónappal azelőtt mondta föl elég átlátszó ürüggyel a csucsai megállapodást. Jóllehet a Néppártnak az új választási törvény szerint biztos kilátása volt a győzelemre és Erdélyben még mindig szüksége volt szövetségesre. Annak érdekében, hogy ezt a szerepet a Magyar Párt vállalhassa, Ugron István pártelnök lemondott Bethlen György javára.¹³⁷ Az ezután megkötött együttműködési szerződésben a Néppárt megígérte a Csucsai Paktumban rögzített kívánságok teljesítését.¹³⁸ A május végi választásokon a szövetség 52,09%-os győzelmet aratott, és a Magyar Párt 14 képviselői és 12 szenátori helyhez jutott (két megígért mandátumot a Néppárt elvett).¹³⁹

A Néppárt kormányzati politikája nyilvánvalóvá tette a Magyar Párt számára, hogy ez a kormány sem lesz hajlandó a magyar igények kielégítése érdekében konfliktusokat vállalni, nehogy az ellenzék és a nyilvánosság azt vethesse a szemére, hogy túl közel áll a magyarokhoz. A Magyar Párt így abba a csapdahelyzetbe került, hogy a kormánnyal való együttműködése miatt rossz színben tűnik föl saját választói előtt anélkül, hogy céljai elérésében bármilyen konkrét eredményt tudna fölmutatni. 1926 decemberében ezért a magyar parlamenti képviselők megtárgyalták a hatalomban való részvétel mellett és ellen szóló érveket. Tornya Gyula szenátor emlékiratában még egy utolsó kísérletet javasolt, mielőtt a párt ellenzékbe vonulna.¹⁴⁰ Memorandumában Tornya jogsértésként értékelte és a kisebbség panaszaként sorolta föl több magyar templom kisajátítását, román tanítók kinevezését magyar iskolákba, a magyar iskola-rendszer fönntartásához szükséges állami pénzek ki nem fizetését, és általában az elrománosítást célzó kísérleteket.¹⁴¹

135 A liberálisokkal kötött megegyezést közli: Ioan Scurtu – Ioan Dordea (szerk.): *Minoritățile naționale din România 1925–1931*. București, 1996. 117.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 357.; Bárdi: *Kisebbségpolitikai stratégiák* i. m. 39.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 56.; kissé más változata a történeteknek: Gyárfás: *Első kísérlet* i. m. 86.

136 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 57.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 358–360.; Sulyok: *Erdélyi magyarság* i. m. 14., 22.; Jakabffy Elemér: A községi választások és a magyar párt. In: MK, 1926, 5. sz. 175–177.

137 Bárdi: *Kisebbségpolitikai stratégiák* i. m. 40.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 361.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 59.

138 K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 362.

139 Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 169.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 362.

140 L. a parlamenti csoport 1926. december 16-i ülésének jegyzőkönyvét. György (szerk.): *Iratok* i. m. 271–274. Uo. 272.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 363.; Sulyok: *Erdélyi Magyarság* i. m. 15.; az erdélyi szászok hasonló problémáit mutatja be Gündisch: *Sachsen* i. m. 180–188.

A Néppártot 1927 májusában megbuktatták.¹⁴² A magyaroknak új partner után kellett nézniük, s ez az addigi rossz tapasztalatok után nem volt egyszerű. A magyar nyilvánosság nehezen értette volna meg például a liberálisokkal való összefogást 1922–1926 közti kisebbségellenes politikájuk miatt,¹⁴³ de a parasztpártiak földreformtól szenvedő magyar paraszt sem lelkesedett volna egy szövetségért Maniuékkal (nem is szólva arról, hogy bizonyos híresztelések szerint az utóbbiak a „földreform” folytatását tervezték). Az időközben kialakuló (irodalmi-politikai) transzilvanista ideológia hatására azonban lassan az együttműködést elősegítő szellem jelentkezett bizonyos erdélyi szász körökben. A költő Heinrich Zillich például felszólította a két (magyar és szász) pártot, hogy dolgozzanak ki egy kisebbségi blokkhoz vezető stratégiát.¹⁴⁴ A magyar sajtó egy része által is emlegetett *erdélyi lélek* lett volna hivatott a népi és nyelvi határokon átvéve és a múltbeli problémákon fölülemelkedve a politikai együttműködést megteremteni, hogy – optimális esetben az erdélyi románokkal együtt – a bukaresti központ egységesítő törekvéseivel szemben az erdélyi érdekeket hathatósabban lehessen képviselni. Amint azt Gyárfás egy történelmi példára, Bethlen Miklós kancellárra hivatkozva már 1925-ben kifejtette: „Erdély nem lehet vazallusa egyik szomszéd birodalomnak sem s nem lehet pusztá eszköz egyiknek kezében sem, ha csak nem sülyed le az üllő szerepére, melyet folytonos kalapácsütések érnek mindkét oldalról, hanem a saját tengelye körül kell elhelyezkednie s a keleti és nyugati birodalmak közötti egyensúly fenntartásában és az egyiknek a másik elleni támadásai közepette az ék szerepében kell megtalálnia történelmi hivatását. Ezt Bethlen a Noé galambjában gyönyörűen kifejti s én ma teljes meggyőződéssel teszem magamévá.”¹⁴⁵

A kisebbségi blokk alakítását megkönnyítette annak tisztázása, hogy sem a liberálisok, sem a parasztpártiak (1922-es és 1926-os magatartásuktól eltérően) nem voltak a magyar–német együttműködés ellen. Ehhez való csatlakozási szándékukat a zsidók és az ukránok is bejelentették.¹⁴⁶ Június 14-én Bethlen György és Hans Otto Roth alá is írták a választási egyezséget, néhány nap múlva pedig a pártok vezető testületei is jóváhagyták. Ez a Magyar Pártban hosszas vita után történt meg.¹⁴⁷ Ennek során Jakabffy Elemér úgy vélte, az összefogás a román közvéleményben ellenszenvet válthat ki, de remélte, hogy a szavazás eredményétől függetlenül a blokk közelebb viszi céljához a kisebbséget, még ha csak egy ad hoc egyesülés és nem egy állandó párt létrehozásáról van is szó.¹⁴⁸ A román nyilvánosság a blokkot valóban az államalkotó nemzet elleni sértésnek fogta föl, a történész Nicolae Iorga „a többségi román nemzetnek szóló hadüzenet”-ről beszélt.¹⁴⁹ Holott a kisebbségi blokk még teljesnek sem volt mondható: a magyarok és a németek mellett csak a bánáti szerbek, a bulgárok, az Ukrán Párt és a bukovinai cionisták léptek be.¹⁵⁰ A választásokra, mint korábban is, rendőri túlkapások és manipuláció

142 Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 174-176.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 70.

143 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 70-72.

144 K. Lengyel Zsolt: Grundlinien der politischen Beziehungen zwischen Deutschen und Magyaren in Rumänien der zwanziger Jahre. *ZfSL* 17 (1994), 172-198., főleg: 189.

145 Gyárfás Elemér levele Concha Győzőhöz 1925. március 16-án. MTA K Ms 4811/232, 2. Sokatmondó levelében Gyárfás Conchának az ő Bethlen Miklós-könyve (Dicsőszentmárton, 1924) kapcsán megfogalmazott észrevételeire reagál.

146 Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 222.

147 Az Intézőbizottság 1927. június 16-i ülésének jegyzőkönyve. György (szerk.): *Iratok* i. m. 99-103.; a Német Parlamenti Párt döntéséről l. Scurtu – Dordea: *Minoritățile* i. m. 215-217.; a két párt közti 1927. június 14-i megegyezés *uo.* 220.

148 Jakabffy Elemér: *Sorsdöntő elhatározás*. MK 1927, 6. sz. 434-435.

149 Idézet: Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 227.

150 K. Lengyel: *Grundlinien* i. m. 189.; Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 233.

volt jellemző. Az eredmények a kisebbségek – főleg a magyarok – számára csalódást hoztak: a blokk a szavazatoknak csak 6,65%-át szerezte meg, s így a németeknek 7, a magyaroknak meg csupán 8 képviselői hely jutott (szemben a korábbi 10-zel, illetve 14-gyel), és a szenátusba is mindössze egy magyar került be (1926-ban 12 magyar és 5 német). A kisebbségi összefogás a konkrét parlamenti munkában sem bizonyult sikeresnek, mert a magyar és a német képviselők az esetek túlnyomó részében külön-külön léptek föl a nemzeti liberális kormányzás másfél éve alatt. Ennek következtében sem a regátból származó tisztviselők és prefektusok hatalmi visszaéléseit nem tudták megakadályozni, sem a mindkét kisebbség számára hátrányos egyházi törvény elfogadását 1928-ban.¹⁵¹

1927-ben Ion Brătianu halálával a liberálisok fontos vezetőjüket veszítették el, s pártjuk meggyengült. Kormányuk sem az országszerte terjedő elégedetlenségek, sem a Nemzeti Parasztpárt agitációja ellen nem volt képes eredményesen föllépni. Ráadásul 1928-ban az ország nem kapott meg egy fontos külföldi kölcsönt. Ekkor az ország ügyeit (Ferdinánd király halála után) a még kiskorú uralkodó helyett a Régenstanács intézte, s ez a Nemzeti Parasztpártot bízta meg kormányalakítással. Ez szokás szerint új választásokat írt ki, a kisebbségeknek tehát újból a választási szövetséges kérdésével kellett foglalkozniuk. Az erdélyi szászok előbb a magyarokkal alkotott blokk följújítása mellett voltak, majd mégis a Parasztpárt mellé álltak, miután a bánáti svábok néhány képviselője a magyarokkal való összefogás esetére a Parasztpárt listájára való átlépéssel fenyegetőzött.¹⁵²

Jóllehet a Magyar Párt minden lehetőséget megvizsgált (kisebbségek, Nemzeti Parasztpárt), sőt a németekkel való választási szövetség fönntartása mellett döntött, a svábok kiválásának a hatására önálló listák föllállítását határozta el, hogy megszabaduljon az állandó partnerkeresés kényszerétől, és hogy saját érdekeiért függetlenül és kötöttségek nélkül harcolhasson. Ez a döntés alapvető fontosságúnak bizonyult a párt életében, mert az elkövetkező tíz évre meghatározta a romániai magyarság politikai tevékenységének kereteit. A világháborúk közti időszak egyetlen szabadnak és titkosnak mondott romániai választásán, 1928. december 12-én és 15-én a Magyar Párt legnagyobb választási sikerét érte el: az összes szavazatok 6,08%-ával és 16 képviselővel valamint hat szenátorral az ország harmadik legerősebb pártja lett.¹⁵³

Kerek tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Erdélynek a magyar állam kötelékéből való kiszakítása után a magyar kisebbség politikai képviselői ismét önállóan lépjenek föl. Az addig szerzett negatív tapasztalatok egyben azok a témák voltak, melyekkel a jövőben meg kellett küzdeniök. A problémák egyrészt a párt saját belső életére, másrészt a kisebbségnek a többségi nemzethez való viszonyára vonatkoztak. A kisebbségen belül egyértelművé vált az ellentétes ideológiai álláspontokat képviselő csoportok közötti versengés a vezető pozíciók megszerzéséért. Jóllehet minden magyar politikai irányzat célja ugyanaz volt, nevezetesen a bukaresti centralizációs törekvések elleni harc a nemzeti identitás és a társadalmi-gazdasági önállóság megőrzése érdekében, a követendő stratégiát illetően megoszlottak a vélemények. Az országos politizálás szintjén ezzel szemben azt kellett megtanulniuk a Magyar Párt küldötteinek, hogy a többségi nemzet képviselői a magyar beilleszkedési szándékoknak mégoly erős vagy őszinte

151 Illyés: *Siebenbürgen* i. m. 233.; Kolar: *Rumänien* i. m. 150.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 74-78.; Bárdi: *Kisebbség-politikai stratégiák* i. m. 41. A korábbi kormányok eljárásainak tudatában aligha valószínű, hogy a kisebbségek jobb eredményeket értek volna el a Blokk nélkül (vagy éppen a liberálisokkal szövetségbe).

152 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 84.; K. Lengyel: *Grundlinien* i. m. 194.; Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 235.

153 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 85-87.; Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 237-241.; K. Lengyel: *Grundlinien* i. m. 195.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 378-380.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 195.

hangoztatásuk esetében sem hittek, és a magyarok politikai követeléseit visszautasították. A román kormányok nem vették figyelembe a kisebbségek életkörülményeit meghatározó regionális különbségeket sem. E lényegbevágó rossz tapasztalatokból a Magyar Párt a húszas évek végén több tanulságot vont le: a romániai kisebbségek kérdését nemzetközi fórumok elé kell vinnie; a román pártokkal a jövőben szövetséget kötnie nem érdemes; igényét a magyar kisebbség egyedüli képviseleti jogára viszont fenn kell tartania. Magát e népcsoportot pedig a más nemzetiségű környezettől lehetőleg jól el kell szigetelnie.

2.4. A gazdasági világválság első hatásai

A Magyar Párt ezután 1938-ig kerülte a koalíciót a többségi pártokkal. Ez azonban nem jelentett elfordulást a parlamenti munkától, éppen ellenkezőleg, mindkét házban fokozta tevékenységét: a magyar felszólalások számának évi átlaga 1922 és 1937 között 44 volt, a legtöbb, 117 hozzászólásra 1929-ben került sor.¹⁵⁴ Tematikailag a magyar képviselők nem csak a kisebbség életét érintő problémákról szóltak, hanem az ország legkülönbözőbb gazdasági és társadalmi kérdéseiről mondtak véleményt. Ily módon haladt tovább a párt a belső, állami ügyek felé fordulás legkésőbb (1923-ban) Csucsán megkezdett útján, mi több: az évtized közepétől saját nevét a hatóságok előtt gyakran az *országos* jelzővel egészítette ki.¹⁵⁵ 1926-ban aztán első ízben sikerült képviselőinek frakciót alakítaniuk számbeli erejüknél fogva, s ezáltal a román parlamentben megalakulhatott a magyar parlamenti csoport. Ezzel párhuzamosan Bukarestben irodát nyitottak, ami lassan a kisebbség ottani tanácsadó helyévé nőtte ki magát.

Erre azért is szükség volt, mert egyre több magyar látogatott el a fővárosba, megoldást keresve nyomasztó gazdasági problémáira. Ezek okozói az 1921-es földreform, a súlyos adók és a hatósági önkény voltak. A fővárosban fellendülőben volt a gazdasági élet, s a magyaroknak ehhez alkalmazkodniuk kellett, akár úgy, hogy – miként a szászok – a bukaresti szokásokat követték (a hivatalokban a tisztviselők jóindulatának megnyerésével),¹⁵⁶ akár úgy, hogy munkavállalóként jelentek meg. A Romániában 1929 után egyre erősebben érződő nemzetközi gazdasági válságot a magyar kisebbség is megszenvedte. E krízis jelentőségét az Erdélyben a következő évtizedben kidolgozott ideológiai elképzelések és javaslatok létrejöttében nem lehet eléggé hangsúlyozni. A kisebbségi politikusok és újságírók már 1928 végén írtak a gazdasági nehézségekről és megoldást kerestek rájuk. A stagnálás okát Paál Árpád „az általános gazdasági gondokon túl” a magyar kis- és középbirtokosok vagyonának tömeges kisajátításában látta. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy a nagybirtokosok erőtartalmakai is kifogytak.¹⁵⁷ A magyar iparosok és vállalkozók a hatalomváltás után egy pár évig még tartani tudták magukat, de „a többség nacionalizáló láza ezt a réteget is hátrább szorította tevékenységében”.¹⁵⁸ Megnehezíti a helyzetet, hogy az érintetteket a bankok már nem tartják hitelképesnek,

154 Az értékekhez a György által kiadott lista alapján jutottunk (*Iratok* i. m. 382-412).

155 Ezzel a párt egyrészt saját regionális súlypontjáról akarta a figyelmet elterelni, másrészt az állami ügyek felé való fordulását dokumentálni, l. K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 273.

156 „Bukaresti szokások”-on azt értjük, hogy a különféle célok akadálymentes eléréséhez néha szükség volt a beadott kérvények anyagi támogatására, Mikó: *Huszonkét év*, i. m. 31.; az erdélyi szászok hasonló tapasztalatait és e feletti megrökönyödését bemutatja Harald Roth: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933*. Köln, 1994. 33. és 45.; a regáti magyarokról: Nagy: *Regáti magyarság*, i. m.

157 Paál Árpád: Kivezető út az összeomlásból. KÜ, 1928.X.1., 1.

158 Uo.

ami fölveti a kérdést: honnan remélhetnek egyáltalán bármiféle segítséget? A többi etnikum ugyanígy küzd saját gazdasági nyomorúságával, „a kisebbségellenes kormánypolitikától” pedig nincs mit várni. A magyar kisebbségnek magának kell saját problémái megoldásával foglalkoznia – vélte az ekkor képviselői funkciót betöltő politikus: „ami gazdasági erőt, időt és személyi szolgálatokat eddig a közgazdasági elkeveredésekre, más nemzetből való pártfogókra, élődsi rétegek pénzelésére fordítottunk, azt vonjuk ki ebből az ellenérték nélküli állapotból s fordítsuk a magunk jobb összetartásának és egymás segítésének a nemzeti céljára”.¹⁵⁹ Paál mostani (1928-as) és korábbi beszédmódjának összehasonlítása azt mutatja, hogy a „nemzeti cél” és a gazdasági összetartás lett immár számára az elsődleges, holott azelőtt a tömegeknek a politikába való bevonását tekintette prioritásnak. A két szemléletet összekötő közös elem az állítólag egységes csoportot képező magyar kisebbség, melynek helyzetét újabban Paál szerint „idegen” elemek, sőt „élősködők” nehezítik.

Gyárfás Elemér a kirobbanó gazdasági válságot „termelési, fogyasztási és bizalmi válság”-nak nevezte,¹⁶⁰ s a magyar parasztok, kisbirtokosok és ipari munkások nehéz helyzetének javítását az állam beavatkozásától, az anyagi terheknek a népesség összes rétege közötti egyenlő elosztásától várta.

Paál a *Keleti Újság* számára írt vezércikkeiben a magyar kisebbség gazdasági helyzetét összekapcsolta közigazgatási lehetőségeivel. Egyik írásában elutasította azt az, úgy tűnik, elterjedt gondolatot, hogy a magyarság helyzete a politikai harcokban való részvételtől, az egymást váltó különböző uralkodó rendszerektől, vagy akár a nemzetközi politikai, illetőleg gazdasági hatásoktól függ.¹⁶¹ Ehelyett azt a nézetet népszerűsítette, hogy a magyarságnak azt a „népterületet”, amelyen lakik, utódai számára meg kell őriznie, ez azonban csak abban az esetben lehetséges, ha mindenfajta együttműködéstől visszavonul és magát gazdaságilag elszigeteli. Ez azt jelenti, hogy gazdasági lehetőségeit (munkahelyek a termelésben, a közigazgatásban, megrendelések stb.) saját gyermekei számára kell tartalékolnia, s nem „idegeneknek” átengednie. Ez utóbbi kitétel („idegenek”) főleg a kormánynak arra a gyakorlatára vonatkozott, hogy a kisebbség által lakott városokba és községekbe teljes önkormányzati jogkörrel ún. „átmeneti (interimár) bizottságokat”, illetőleg (román nemzetiségű) polgármestereket nevezett ki. Ezt az eljárást mindig is sérelmezte a kisebbség, de eddig még soha senki sem fogalmazta meg ilyen radikális kritika formájában. A magyarok állandóan nehezményezték, hogy a kormány az erdélyi vidékeket elhanyagolja, s ez is oka a gazdasági, társadalmi és politikai válságnak. Paál szóhasználata azonban a kisebbségnek járó helyek „idegenek” (vagyis románok) általi elfoglalásáról jóval tovább megy ennél: egyrészt a többség xenofóbiájának a hatását tükrözi,¹⁶² hiszen ez mindig is fölhánytorgatta az új országrészekben lakó kisebbségeknek *idegenségüket*, holott köztudott volt, hogy azok évszázadok óta ott laknak. Paál tehát csak megfordította az érvet, mi több, jogosabban használta, mert a regáltból jött tisztviselők valóban idegenek voltak Erdélyben, olyannyira, hogy sokszor még a helybeli románokkal sem könnyen értettek szót; másrészt ez a szóhasználat arra utal, hogy Paál tudatosan saját népe és annak problémái felé fordult, mint lassanként a magyar kisebbség különböző csoportjainak mind számosabb képviselője. 1928-ban és 1929-ben például több magyar politikus egyszerre emlékeztette kisebbségét arra, hogy az államváltozás óta immár tíz év telt el anélkül, hogy gazdasági vagy politikai helyzete jótányit is javult volna.¹⁶³ Mindez az egyik publicista, Ligeti

159 Uo.

160 Csucsujá István: Gyárfás Elemér korának gazdaságáról. In: Csetri Elek – Egyed Ákos – Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. Kolozsvár, 2005. 125-163., idézet: 154.

161 Paál Árpád: Visszatérés önmagunkba. KÚ, 1930. X. 15., 1-2.

162 Erről I. Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 8.; Corbea – Hoisie: *Rumänien* i. m. 55.

Ernö szemében is a „bizalom válságá”-hoz vezetett, s ennek okát ő az örökös párttorzsalkodásokban kereste.¹⁶⁴ Ez idézte elő szerinte „a parlamentarizmus krízisét”, s ebből a kiutat az emberek önkéntes „szubordináció”-jában látta, ami Angliában példásan működik. Ott ugyanis a miniszterelnöknek megvan a kormányzáshoz szükséges nyugalma, a társadalom pedig nem szól bele állandóan a törvényhozásba, hanem legfeljebb a törvénykezési időszak végén – leváltja. Ligeti szerint „a törvények ui. sehol sem kellemesek, hiszen a demos legalsóbb tagjában is ösztönösen él az egyéniség tiltakozása. De szükségesek, és szükségesek, hogy valaki meghozza őket [...] Ezt belátni az individuális érteken kívül ott kell lennie a kollektív érzésnek is és a bizalom mindig egy magasabb fokú kollektív érzésnek a jele”.¹⁶⁵ Az angol parlamentarizmust és az ottani háromszáz éves demokratikus öntudatból fakadó viselkedésmódot állította tehát Ligeti kortársai elé követendő példaként. Egy másik cikkében a válságtudat meghaladására a „polgárság” és pontosabban meg nem határozott „világképe” volt számára az a társadalmi erő, amelyik „hagyományainak gazdagságánál fogva leginkább kísérrelheti meg azt a kiegyenlítő ideológiát megtalálni, amelyen világunk szellemi fejlődése tovább alakul”.¹⁶⁶ A fenti idézetek jól mutatják, hogy még az olyan liberális értelmiségiek is, mint Ligeti a húszas évek végén koruk válságára kerestek receptet. Az idézetek Ligetinek egy bizonyos fajta naivitásáról és optimizmusáról is tanúskodnak, hiszen ő abban reménykedett, hogy a „kollektív érzések” idejében Kelet-Európában épp az ottani vékony polgári réteg szünteti meg (angliai mintára) a politikai és gazdasági válságtüneteket.

A kisebbségekkel szembeni megszorítások érvényben tartása, még a román államhoz való csatlósuk tizedik éve után is, joggal helyezte a Magyar Pártban a politikai gondolkodás előterébe azt a kérdést, hogy van-e egyáltalán a kormányban szándék a nemzetiségi kérdés megoldására. Jósika János képviselő például a parasztpárt kormányzásának egy éve után erősen negatív mérleget állított föl kisebbségi szemszögből, és elégedetlenségét konkrét példákkal is megalapozta. Elítélte azt, hogy az 1929-es költségvetés semmilyen segítséget nem irányzott elő a magyar iskolák számára, bírálta az új közigazgatási jog azon intézkedését, amely a hivatalból kinevezett tanácsstagoknak szavazati jogot biztosít, mert így a mindenkori kormány bármikor leszavaztathatja a megválasztott tagokat, nemtetszését fejezte ki amiatt, hogy a kormány polgármestereket nevezhet ki, s végül tiltakozott amiatt is, hogy a kormányok mindaddig megtagadták a kisebbségek nyelvhasználati jogának törvénybe iktatását.¹⁶⁷ Figyelemreméltó, hogy panaszlistáját Jósika a Magyar Párt egy helyi szervezetének gyűlésén olvasta föl. Ezáltal ugyanis a jogsértések magában a tagságban tudatosultak, s ez bizonyítja a pártnak a tagokra gyakorolt hatását. A közigazgatási törvény erőszakos érvényesítésének bírálatát Paál Árpád is a párt kolozsvári tagozatában adta elő. Ez az eljárás szerinte egyértelműen megmutatta, hogy a kormány lemondott minden olyan szándékáról, ami az autonómiára és a decentralizált adminisztrációra vonatkozott. Paál azt is egyértelművé tette hallgatósága számára, hogy a polgármesterek önkényes kinevezésének a joga kisebbség-, tehát magyarelles élű.¹⁶⁸ A

163 Hlinléder Fels Ákos: Nemzeti otthon! KÚ, 1928.VII.5., 1-2.; Zágoni István: Szegény, árva Erdély. KÚ, 1928.XII.31., 1-2.; Paál Árpád: A második tíz év küszöbén. KÚ, 1929.I.2., 1.; „-rő”: A tízesztendőrs erdélyi magyar tragédia... KÚ, 1929.XI.25., 17.; Árvay Árpád: Tíz év mérlege. *Nagyvárada*, 1929.VI.2., 3.

164 Ligeti Ernő: A bizalom válsága. KÚ, 1929.XI.11., 7.

165 Uo.

166 (l. e.): A mai intellektuell drámája. KÚ, 1929.XII.25., 26.

167 Jósika János: Egy évi mérleg. KÚ, 1929.XI.15., 1-2.; az 1929-es közigazgatási törvényt tárgyalja Kolar: *Rumänien* i. m. 86-88.; az OMP álláspontjáról l. az Intézőbizottság 1929.VI.8-i ülésének jegyzőkönyvét, György: *Iratok* i. m. 132-140.

168 A magyarság egysége... KÚ, 1929.X.9., 5.; A szatmári magyarság szeretettel vette körül képviselőjét, Paál Árpádot. KÚ, 1929.X.30., 6.; Paál Árpád: Lesz-e ereje a Maniu-kormánynek a népkisebbségi kérdés megoldására? KÚ, 1929.XI.11., 1.

törvény célját abban látta, hogy megtörje a magyarok számszerű és kulturális túlsúlyát a városokban, valamint, hogy elnyomja a helyi magyar hatóságokat és településeket. A magyarság kulturális és politikai központja, Kolozsvár, számára összekötő kapocs volt a határ menti magyar többségű területek és a Románia közepén fekvő Székelyföld között. „Ha Kolozsvárt magyar szempontból elveszítjük, akkor az egész magyarság jövőjére fátyol borul”¹⁶⁹ – ezzel a komor jóslattal zárta Paál beszédét. Ebben az előadásában nem említette ugyan a kisebbség öngazgatásának összefüggését gazdasági helyzetével, vagyis azt, hogy a helyi funkciók betöltése a gazdasági válságból kivezető utak egyike lehet, de tudjuk, hogy így gondolkodott – tehát a kettő között ok-okozati viszonyt látott –, mert ezt naplóbejegyzései mellett ekkor publikált cikkei is bizonyítják.¹⁷⁰ Jósika és Paál felszólalásának jelentősége abban állt, hogy a kormány rendelkezéseit kizárólag etnikai szempontból értékelték, és ezzel az átnemzetiesített horizonttal az ország politikai közösségén belül a *mi* és az *ők* (tehát: a magyarok és a románok) egymástól elkülönülő nemzeti-etnikai érdekelttségű csoportjait határolták el.

Paál elképzeléseinek kézzelfoghatóbb formában jelentkezett az etnikai összezárkózás igénye az ő nyomdokain haladó Sulyok Istvánnak a gazdasági válság leküzdésére vonatkozó javaslataiban. A kisebbség problémáinak gyökerét ő is abban látta, hogy nincs kellő összetartás, de problémakezelése túllépett a paáli *magyar területen munkát csak magyarnak* elven. Arra akarta rávenni a magyar közvéleményt, hogy ki-ki pillanatnyi pénzügyi terveit egyelőre halassza el későbbi, magasabb célok érdekében. Ez azt jelentette (volna), hogy a közösség anyagi lehetőségeiből mindenki sorra részesülhet.¹⁷¹ Szeme előtt a szászok – a magyar sajtóban egyhangú elismerésben részesült – önszegélyző mozgalma lebegett, melynek lényege az a gyakorlat volt, hogy a (pár száz befizető által) rendszeresen összeadott tőkét a tagok több évi várakozás után kedvező feltételek mellett kölcsön formájában sorra felhasználhatták.¹⁷²

Sulyok személye és tevékenysége a magyar kisebbség életében az évtized második felében válik jelentőssé, de már ekkori megnyilatkozásaiban találunk olyan elemeket, melyek később válnak fontosakká. Indokolt ezért ekkori írásait kissé alaposabban szemügyre vennünk. Fontos például 1931. január 13-i beszéde az Erdélyi Katolikus Akadémia ülésén. Ebben a nemzetet olyan kultúrközösségnek fogta föl, mely a közös múlt emlékeire és közös célokra épül. Meghatározó jegyeiként Sulyok a nyelvet, a kultúrát, a „faji jelleg”-et, a közös életformát és életritmust említette.¹⁷³ Ezek azonban kisebbségekre is jellemzőek, ezért számára az utóbbiak is „nemzetek” voltak. A kisebbségek létének előfeltétele, hogy „zárt társadalomként” fogjuk fel őket.¹⁷⁴ Arra szólított föl, hogy a kisebbség tagjai „a legszorosabb társadalmi közösségben éljenek” nyelvük, kultúrájuk és életmódjuk megőrzése érdekében.¹⁷⁵ Egy ilyen kisebbségi közösség tagjainak úgy sincs semmilyen politikai befolyásuk, s ezért csak társadalmi célú szervezeteket kell fenntartaniuk. Ez nemzetteremtő feladat, mert megakadályozza a többség nyomása alá kerülő kisebbség széthullását. Ehhez azonban jól szervezett és vezetett egyesüle-

169 A magyarság egysége... KÚ, 1929.X.9., 5.

170 Paál Árpád: *Ita alkotni nem tudnak, ne romboljanak!* KÚ, 1929.XI.25., 1.; Uő: *A mi hazánk: az otthonunk.* KÚ, 1929.XII.25., 17.; és a következő naplóbejegyzései: 1930. május 3., 1930. június 26., 1930. július 14., 1930. november 15. PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára K 1951/97.

171 Sulyok István: *Kisebbségesítés.* KÚ, 1930.XI.12., 5. L. még Sulyok recenzióját Tusa Gábor *Megalkotható-e a romániai Magyar Nemzeti Szövetség* című füzetéről, *Pásztortűz*, 1929, 1. sz. 22.

172 A szászok önszegélyző mozgalmaról: Gündisch: *Sachsen* i. m. 185-187.; Roth: *Politische Strukturen* i. m. 106.

173 Dr. Sulyok István: *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala.* Cluj – Kolozsvár, 1931. 5.

174 Uo. 4.

175 Uo. 7.

tekre van szükség, magán- és egyházi iskolákra, valamint gazdasági és pénzügyintézetekre előnyös kölcsönökhöz való hozzájutás érdekében.

Sulyok elképzelései egy olyan közösségről, mely elvárja tagjaitól, hogy anyagi előnyeikről önkéntesen és ideiglenesen lemondjanak annak érdekében, hogy később lassan és sorban mindenkinek jobban menjen, a gazdasági válságban gyökereztek.¹⁷⁶ Gondolatai az évtized folyamán tovább alakultak, és főleg két vonással bővültek: az egyik a népiség-elmélet nyomainak megjelenése, de még kizáró jelleg nélkül, a másik nála is a saját közösséghez való oda-, és a (részben hasonló gondokkal küzdő) többségtől való elfordulás: ez az 1930-as évek magyar kisebbségi közgondolkodására lesz majd jellemző. Megállapítható tehát, hogy a gazdasági világválság hatásaként a magyar kisebbség mind több tagja a gazdasági élet nemzeti alapokra való helyezését, egyfajta gazdasági összezárkózást és önellátást vélt kiútnak.¹⁷⁷

2.5. Intézmények és szellemi-ideológiai áramlatok (1918–1930)

Az 1918–1920-as évek a magyar lakosság szellemi életében is mély változást hoztak. Az ún. *repatriálási hullám* során 1924-ig, mint említettük, mintegy 200.000 magyar hagyta el Romániát, főleg annak a középrétegnek a tagjai (tisztviselők, értelmiségiek), amelyik a kulturális életet döntően meghatározta. A kisebbség szellemi életének elszegényedését olyan intézkedések súlyosbították, mint a kolozsvári magyar egyetem elrománosítása, vagy az Erdélyi Múzeum Egyesület tevékenységének korlátozása.¹⁷⁸ Az átalakulások a magyar sajtót is érintették, hiszen elvesztette a budapesti konkurencia munkatársakat ugyan elcsábító, de éppen ezáltal serkentő kihívását. A magyar sajtóéletben véleményünk szerint 1927-ig átmeneti állapot uralkodott, mert csak ekkor sikerült a Magyar Pártnak a *Keleti Újság* című kolozsvári napilapot megvásárolnia. E lap alapításának előkészületei 1917-re nyúltak vissza, s a háború előtti erdélyi magyar decentralizációs próbálkozásokban gyökereztek.¹⁷⁹ A Tanácsköztársaság bukása után a lapnak sok emigráns munkatársa volt, később pedig az úgynevezett aktivisták szócsove lett. Mivel első tényleges megjelenése 1918 karácsonyán egybeesett a román csapatok bevonulásával, a konzervatívokban az a gyanú támadt, hogy a két esemény között nemcsak időbeli kapcsolat van. Miután azonban Paál Árpád 1920 őszén Kolozsvárra költözött és a laphoz került, a *Keleti Újság* olyan politikai személyiséggel gazdagodott, akinek 1918 utáni személyes kiállása lehetetlenné tette konzervatív kritikuskok (pl. Grandpierre Emil) számára, hogy az újságot a *nemzeti ügy* elárulásával vádolják. A *Keleti Újság* és a Paál által alapított politikai és kulturális profilú *Napkelet* című folyóirat (1920–1923) munkatársai politikailag az ún. polgári radikálisokhoz álltak közel, ahhoz az értelmiségi csoporthoz, amelynek tagjai a századforduló Magyarországa alsóbb rétegeinek sorsát szociológiai alapon próbálták megkö-

176 Hasonló gondolatmenetet Paál és Sulyok több más cikkében is találunk, l. Paál Árpád: Menekülés a munkanélküliségből. KÚ, 1930.IX.17., 2.; Paál Árpád: Hagyjuk a nagypolitikát! KÚ, 1930.IX.22., 1.; „s. i.” (= Sulyok István): A válság két arca. KÚ, 1931.I.31., 5.

177 Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség* 2000, 6. sz. 2.

178 Az egyetemről l. Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 219-227.; Kolar: *Rumänien* i. m. 125.; Vincze Gábor: A kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem felszámolása 1919-ben. *Pro Minoritate*, 2004 nyár, 130-156. Az EME-ről l.: Osváth Kálmán (szerk.): *Erdélyi Lexikon*. Oradea, 1928. (Reprint: Marosvásárhely, 2002.) 88-90.; RML. I. 510.; Bárdi: *Kisebbségpolitikai stratégiák* i. m. 48.

179 K. Lengyel: *Kompromissz* i. m. 47-61.; Ligeti: *Súly alatt* i. m. 35-37., 52., 61., 66.

zelíteni, problémáik megoldása érdekében pedig az ország demokratizálását és a nemzetiségek érdekeinek figyelembe vételét szorgalmazták.¹⁸⁰ Ez magyarázza, hogy fő képviselőjük, az 1919-ben emigrált Jászi Oszkár 1923-as romániai látogatása alkalmával egy bukaresti újságnak elismerően nyilatkozott Paál politikai céljairól.¹⁸¹

E kezdeti évek ideológiai ellentétei a *Keleti Újság* és a szintén kolozsvári, de a Grandpierre-rel és társaival összeköthető konzervatívabb szemlélet jegyében készült *Ellenzék* vitáiban váltak nyilvánossá. Az *Ellenzék* az új állammal szembeni fenntartásai által a *Brassói Lapokkal* volt egy táborban. A két csoport közti elvi ellentéteket személyi problémák is fokozták: az aktivisták politikai vonalát zsidók és szabadkőművesek hírében álló személyek határozták meg, a másik oldal (a passzivisták) részéről viszont pont velük szemben léteztek hagyományos erős fenntartások. A passzivisták úgy vélték, hogy „az erdélyi magyar kisebbségi politikát nem lehet a többségében idegen eredetű – zsidó elemekkel nagyon túltelített s politikailag különben is gyenge — városi polgárságra és a nemzeti öntudatában és politikai képességeiben még fejletlen magyar nép tömegeire bízni [...]”.¹⁸² Minden felfogásbeli (de csak a részletkérdésekre vonatkozó) különbségeik ellenére azonban a két tábor azonos cél vezette: kisebbségpolitikai ügyekben és erdélyi helyi érdekek védelmében léptek fel. Közös meggyőződésük volt, hogy a kisebbségek jogai csak egy toleráns és demokratikus társadalomban, valamint a kölcsönös tisztelet légkörében biztosíthatók. Jól láthatóan törekedtek arra, hogy minden konkrét alkalommal (törvénytervezetekben, pártgyűléseken, megemlékezések alkalmával stb.) az aktuális eseményt a *nép*, illetőleg a kisebbség érdekeivel kössék össze.¹⁸³

Időközben a Lugoson 1922 óta kéthetente megjelenő *Magyar Kisebbség* című folyóirat lassan a Magyar Párt félhivatalos elméleti orgánumává lépett elő. Ennek az volt az oka, hogy szerkesztői (az ún. lugosi triumvirátus: Jakabffy Elemér, Sulyok István és Willer József) közül kettő, Jakabffy és Willer,¹⁸⁴ vezető pártpolitikussá vált. A lap szót emelt a demokrácia és a kisebbségi jogok mellett (nemcsak magyar, hanem más kisebbségeket érintő kérdésekben is), és kiadta a magyar képviselők fontosabb parlamenti beszédeit három nyelven (románul, franciául és németül) megjelenő *A kisebbségek hangja* című mellékletében.¹⁸⁵ A *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Újság* közti így kimutatható ideológiai közelség a két szerkesztő (Jakabffy és Paál) hasonló nézeteire volt visszavezethető. Ez megnyilvánult közös fellépésük-

180 Fischer: *Kleine Geschichte* i. m. 152.; Fischer: *Jászi* i. m. 24-39., 50-53., 66-70.; Molnár: *Geschichte* i. m. 334-338.; Míru György: Politikai eszmék a századfordulón. In: Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest, 1999. 291-304., főleg: 299-303.

181 Balázs Sándor: *Jászi Oszkár és a „Revista Vremii”*. *Századok* 1985, 5-6. sz. 1195-1234., főleg: 1225.; Jászi naplóbejegyzése 1923. május 24-én, Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár Naplója 1919-1923*. Budapest, 2001. 373. Jászi politikai elképzeléseiről: Planák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest, 1985.; életrajzi vonatkozásokra összpontosít Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2003.

182 Az idézet egy korabeli magyar diplomáciai jelentésből való, idézi: Bárdi Nándor: A romániai Országos Magyar Párton belüli irányzatok (1922-1938). Vázlat. In: Kovács Éva – Zsinka László (szerk.): *Közép-Európa az integráció küszöbén*. I. Közép-Európa konferencia. Budapest, 1997. 89-96., itt: 89.

183 Albrecht Ferenc: Államszuverénitás és kisebbségi jogok. MK, 1923, 2. sz. 202-206.; Uő: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. MK, 1923, 2. sz. 350-354.; A magyar szervezkedés taktikája. KÚ, 1920. XII. 28., 1.; Paál Árpád: Petőfi szelleme. KÚ, 1922. XII. 31., 1.; Paál Árpád: A magyarság világnézete. NK, 1920, 1. sz. 385-389.

184 Jakabffy a párt egyik alelnöke volt, Willer 1926-tól a párt bukaresti irodáját vezette.

185 Sulyok és Willer azonban más kötelezettségeik miatt nemsokára kiváltak a lap szerkesztőségéből, I. Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája. II. n., 1995. 11-14.; ezenkívül: Horvath: *Wahrnehmung* i. m. és Jakabffy: *Adatok*. Közéletem a kisebbségi sors első éveiben c. fejezet. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.

ben is a konzervatív pártvezetés visszaszorítása érdekében (1924), továbbá kiállásukban a zsidó vallású magyaroknak a pártmunkába való bevonásáért.¹⁸⁶ Paál kezdeményezésére a párt, mint már említettük, rögzítette 1924-es alapszabályzatában, hogy a zsidókat a magyar kisebbséghez tartozónak tekinti.¹⁸⁷

Mind a *Magyar Kisebbség*, mind a polgári radikálisok csoportja visszautasította az erdélyi magyarság irredentizmusára vonatkozó román vádat.¹⁸⁸ 1921 tavaszán még a konzervatívok is arra kérték a budapesti kormányt – amellyel végig szoros kapcsolatban álltak –, hogy fékezze meg a Magyarországra menekültek hangos propagandáját, és ne küldjön Erdélybe agitátorokat.¹⁸⁹ A revizionista mozgalmat az erdélyi magyarok egy része már csak azért is elutasította, mert úgy vélte, hogy a hatalomváltás nem a román nemzet 1918 előtti ezt célzó tevékenységére vezethető vissza, hanem csupán a nagyhatalmak érdekeit szolgálta.¹⁹⁰ „Felelőtlen” és „fontoskodó” dolog „jelszavaknak” és „kitartásra buzdító mondásoknak” Erdélybe való csempészése – tiltakozott Paál 1923-ban már a Magyar Párt alelnökeként a magyarországi revizionista körök működése ellen,¹⁹¹ mert ez a többség szemében a kisebbség legtermészetesebb kívánságát (saját nyelvének és kultúrájának ápolását) is diszkreditálja, s ezért kontraproduktív. Szerinte az említett körök tevékenysége árt az erdélyi magyarság érdekeinek, mert a többséghez tartozók nem képesek különbséget tenni pusztán propaganda és valódi kulturális rendezvények között, s így mindkettőt elvetik. A romániai magyar politikusok megnyilatkozásaiból az a világnézeti különbség is kiolvasható, amely e kisebbség társadalompolitikai elképzeléseit a magyarországi keresztény-nacionalista és antiszemita kurzustól elválasztotta. A Magyar Párt vezető politikusai még a '20-as évek közepén is legfeljebb abban bíztak, hogy olyan idöket is megérnek, amikor a Magyarország és Románia közti megegyezések „a politikai államhatárok merevségét elközböcsítik”.¹⁹² Világosan rá kell itt mutatni tehát arra, hogy az évtized végéig a status quo megkérdőjelezésének kérdése föl sem merült az erdélyi magyarság számára, mert mással volt elfoglalva, s e lehetőség egyszerűen kívül esett gondolkodásának horizontján.

186 Jakabffy Elemér: Nyílt levél Főtisztelendő Kovács Lajos r. lelkész Úrhoz. MK, 1925, 4. sz. 285-289.; Paál Árpád: Fejszefogás a magyarságra. KÚ, 1923.III.1., 1.; Iskolapolitika a Magyar Pártban. KÚ, 1923.X.13., 4.; Paál Árpád: Szeretnök, ha szeretnének. KÚ, 1923.XII.23., 1.

187 L. naplófeljegyzéseit 1924. december 21-én és 1925. március 2-án. PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára K 195 1/97.

188 Irredentizmuson olyan „nemzeti mozgalmakat [értünk], amelyek addig egymástól elválasztott, ellenben nyelvi és kulturális azonosságuk miatt egynek gondolt területeknek az anyaországhoz való csatlakozását követelik” I. Günter Rieger szócikkét, Nohlen: *Lexikon* 7. 291. A korabeli magyar állítások öszinteségét természetesen kétségbe lehet vonni, főleg ha a szigorú cenzúrára gondolunk. De ha figyelembe vesszük a '30-as évekből származó későbbi kijelentéseket, amikor a belpolitikai légkör sokkal feszültebb, a cenzúra pedig sokkal szigorúbb volt, a magyarság viszont a status quo-t mégis egyértelműen elutasította, akkor véleményünk szerint hitelt adhatunk az 1920-as megfogalmazásoknak is.

189 Bárdi Nándor: A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. *Regio* 1995, 3. sz. 89-135., itt: 91.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 280.

190 Neugeboren Emil: Kisebbségi jog és irredenta. MK, 1923, 2. sz. 41-45.; A magyar kérdés. MK, 1923, 2. sz. 138-141.; Jakabffy Elemér: Peccatur intra et extra muros. MK, 1924, 3. sz. 189-197.; Bernády György beszélt a parlamentben. KÚ, 1923.IV.13., 2.; Iliába provokálnak. KÚ, 1922.V.20., 1.; A határon túlra. KÚ, 1922.IX.10., 1-2.; Elég volt! KÚ, 1922.IX.27., 1-2.; Paál Árpád: Beszéljünk az irredentizmusról. KÚ, 1922.XII.24., 1.

191 Paál Árpád: Ha jelszót csempésznek. KÚ, 1923.IV.22., 1. Mindmáig feltáratlan az az ellenszenv és kritika, amelyben a Budapestre menekült erdélyiek miatt Paált és körét részesítették. Példaként említjük az *Erdélyi Hírek* c. hetilap cikkeit: Politikai kéjutazók. 1922. március 20., 1.; Válasz egy sajtókampányra. 1922. május 29., 2.; Kútmérgezés. 1922. június 5., 1. Jakabffy (1923 májusában tett) nyilatkozatát a román állam iránti lojalitásáról említi Paná: *Minoritari și majoritari* i. m. 131.

192 Paál feljegyzését 1927 őszéről idézi K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 280.

Mussolini és Hitler hatalomra törésének kommentálásai az erdélyi magyar sajtóban és a korabeli följegyzésekben egyértelműen mutatják az érvényes külpolitikai értékskálát: a faszizmus „ellenforradalmi” feltörés, „a sovén irányzat terroreszközeiben él, imperialista és a demokratikus világkialakulás ellensége.”¹⁹³ „A kereszt csak kampók nélkül kereszt” írta Paál naplójába az 1923-as hitlerpuccs idején és Hitler mozgalmát életellenes csoportosulásnak tekintette: „A kampós kereszt az egyenes irányok megtörése, másfelé mutató, mint amiből és amifelé az élet akar mutatni.”¹⁹⁴ Számos újságíró elemezte a következő években a faszizmust és az olasz társadalomban bevezetett intézkedéseit.

Az erdélyi magyar kisebbségi gondolkodás számára a legfontosabb, és hosszabb távra érvényes megítélési szempont az volt, mennyiben képes – ha egyáltalán – e politikai áramlatok gyakorlatára egy nemzeti kisebbség társadalmi problémáira választ adni, vagyis konkrétan: milyen védőintézkedéseket kínál ahhoz, hogy őt a többségi nemzet asszimiláló törekvéseivel szemben megóvja. Ugyanakkor az is világos volt, hogy a faszizmus és a nemzetiszocializmus rokonideológiák éppen demokrácia-ellenességük, egyeduralomra és ellenfelek elnyomására való törekvésük okán. Főleg a *Magyar Kisebbségben* láttak ilyen megfontolások napvilágot a '20-as években. Még ha néha kissé megkésve reagált is ez a lap a nemzetközi fejleményekre, ezt a napi politikán felülemelkedve tette. Pásint Ödön például egy írásában azt vizsgálta, milyen előnyei meg hátrányai lennének a magyar kisebbség számára a faszizma vagy a bolsevista ideológia uralomra jutásának.¹⁹⁵ Kiemelte, hogy mindkettőnek az erőszak az alapja, sikerük magyarázata pedig, hogy fölismerték a demokrácia bizonyos gyengéit. A bolsevizmusnak egy nemzeti kisebbség számára kevésbé fontos voltát indirekte azzal fejezte ki, hogy nem foglalkozott részletesen vele, az olasz faszizmussal viszont annál többet. Minthogy ez utóbbi kormányzási elvét a „faji többség” tételére alapozza, minden kisebbségnek, így a magyarságnak is, el kell vetnie mint politikai eszmerendszert, mert ő a többség akaratának amúgy is védtelenül ki van szolgáltatva. Amde a faszizmusnak egy olyan oldala is van, amelyet a magyar kisebbség mindenképpen hasznosíthatna – folytatta Pásint –, s ez „társadalmi organizációja”,¹⁹⁶ ami a közös munka és a kulturális összetartás erősítője lehetne. Mindez a magyarság hasznára válnék, ha a többség betiltaná a kisebbség politikai tevékenységét. Pásint végkövetkeztetése, hogy bár a magyar kisebbségnek a faszizmus politikai oldalát el kell utasítania, „egy kulturális faszcióhoz minden idegeit adnia kell, mert minden múló, de egy kultúrába ágyazott faj örök”.¹⁹⁷ A magyarok egyes képviselői tehát megpróbálták elfogultság nélkül közeledni a legkülönbözőbb ideológiákhoz, s megvizsgálták, alkalmasak-e népük sürgető problémáinak megoldására. Jellemző, hogy a faszizmus ilyen szempontú elemzése korántsem csak a konzervatív, vagy éppen jobboldali körök próbálkozása. Maga a közismerten liberális újságíró, Krenner Miklós is követésre érdemesnek vélte az olasz faszizmus egyes tulajdonságait és eredményeit. Így például belső szerkezetét és szervezeti fölépítését, ami ugyan csak egyik lehetséges formája a társadalom megszervezésének, de a magyar kisebbségnek éppen e téren van bepótolnivalója, mert szerinte tétlen, sőt letargikus állapotban van.¹⁹⁸ Krenner szándéka tehát valójában az

193 Amit mások tudtak. KÚ, 1923.IV.10., 1.; A faszizmus kérdőjele. KÚ, 1922.XI.3., 1.

194 Paál Árpád 1923. szeptember 9-i és december 11-i feljegyzései. PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

195 Pásint Ödön: Bolsevizmus vagy fascizmus? MK 1926, 4. sz. 117-119. Feltételezhető, hogy Pásint cikkét magyar kormányzati utasításra írta (illetőleg, hogy Jakabffy azt ilyen sugalmazásra közölte lapjában), hiszen Pásint Bethlen István titkára volt (l. Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Budapest, 1999, 302.).

196 Uo. 119.

197 Uo.

198 Spectator: Késérű panasz. MK, 1927, 6. sz. 638-649. Spectator publicisztikai munkásságát méltatja György Béla,

erdélyi magyarság fölrázása és önmaga iránti felelősségvállalásra való buzdítása volt. Mindkét cikkíró ily módon használható rész megoldásokat igyekezett kibányászni a faszizmus gyakorlatából saját népcsoportja számára anélkül, hogy világosan leszögezték volna, hogy ezeket a hatalomnak csak egy olyan totális kisajátítása tenné elérhetővé, amit ők – egy nemzeti kisebbség tagjaiként – eleve elutasítottak.

Az évtized közepén jelentős változások történtek az erdélyi magyar sajtó világában.¹⁹⁹ 1924 végén valószínűleg nem csak személyi, de világnézeti okok miatt is kivált Paál a *Keleti Újság* szerkesztőségéből, és nagy anyagi áldozatok árán – ezek súlyát évekig megérezte – újraindította a röviddel azelőtt megszűnt *Újság* című napilapot.²⁰⁰ Ezt fokozatosan a párt fölfogásához közelálló orgánummá tette, még ha nem is teljesen a konzervatív szárny szája íze szerint. De Paál maga is ekkortájt egyre közelebb került ideológiailag a pártvezetőséghez, s ezt a szellemi útját naplóbejegyzései tanúsítják. 1926 végén aztán anyagi gondjai miatt el kellett fogadnia a párt támogatását, s ennek következtében az *Újság* a Magyar Párt első hivatalos napilapjává lépett elő.²⁰¹ Azonban ez a helyzet sem tartott sokáig, mert az 1927-es választási kampányban igen kritikus hangot megütő *Keleti Újságot* – ez a lap egy idő óta a pártot balról bíráló fórumként igyekezett magának helyet találni a sajtóéletben – a párt fölháborodott vezetősége egyszerűen megvásárolta (Weiss Sándor tulajdonostól). Mivel két napilap működtetését egyazon városban (Kolozsváron) sem anyagilag biztosítani, sem az olvasóközönségnek megmagyarázni nem lehetett volna, Paálnak kellett 1927 augusztusában saját lapját megszüntetnie.²⁰² Így a munkatársak szétszóródtak: Zágony István visszatért a *Keleti Újsághoz*, Paál 1926-tól képviselő volt, fiatal neveltje, Kacsó Sándor a szociálisan legérzékenyebb, baloldalinak tekintett *Brassói Lapokhoz* került. A magas példányszámú pártlap számára írt nagyívű politikai elemzéseivel Paál a következő években a kisebbségi magyarság vezető és igen befolyásos publicistája lett, ezért politikai-ideológiai nézeteit a későbbiekben hangsúlyosan mutatjuk be.

Az erdélyi magyar sajtóélet ideológiai térképét lényegesen befolyásolta az író és irodalom-szervező Kuncz Aladárnak 1923-ban és Bánffy Miklósnak 1926-ban történt hazatérése. Jóllehet Bánffynak a román hatóságok előtt kötelezettséget kellett vállalnia, hogy tíz évig tartózkodik a politikai tevékenységtől, rövid idő múlva befolyása alatt állt az *Ellenzék* című napilap. Bánffy művészetpártoló, a korabeli liberális és urbánus eszmék iránt nyitott, nagyműveltségű ember volt.²⁰³ Érthető, hogy éppen egy irodalmi folyóirat alapítása fűződik a nevéhez, mégpedig az *Erdélyi Helikoné* (1928-ban), amelynek később Kuncz lett a főszerkesztője. A folyóirat a konzervatívabb *Pásztortűz* ellenpólusának számított.²⁰⁴ Jóllehet a továbbiakban még jó néhány, a század negyedik évtizedében alapított új sajtótermék megjelenéséről fogunk

1. Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út* (Válogatott írások) Szerk. György Béla. Székelyudvarhely, 1995.

199 Újabb sajtótörténeti áttekintések: Iluber András: *Százarcú nagyhatalom. Lapok az erdélyi magyar időszaki sajtó történetéből*. Csíkszereda, 1997.; Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története (1890–1940)*. II. n., 2005.

200 Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Bukarest, 1971. 371.; 1. még Paál naplóbejegyzéseit 1924. szeptember 17-én és október 25-én, Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97. Paál ideológiai metamorfózisait tárgyalja: Horváth: *Utak, tévutak, zsákutcák* i. m. 127-129.

201 Kacsó: *Virág alatt* i. m. 400-403.; Paál bejegyzései 1925. május 12-én és 1926. december 6-án, Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

202 Dénes: *Visszaemlékezés* i. m. 281-296., Teleki László Alapítvány könyvtára 2788/99; Paál bejegyzése 1927. augusztus 14-én, Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97; Kacsó: *Virág* i. m. 521-525.; Weiss Sándor dr. megvált a Keleti Újság vezetésétől. KÚ, 1927.VIII.14., 3.; Szász Endre: Megszűnik az „Újság”. KÚ, 1927.VIII.14., 5.; Paál Árpád: A búcsúzás szavai. *Újság*, 1927.VIII.14., 1.

203 Legújabb méltatása (főleg irodalomtörténeti szempontból): Takács Péter: *Bánffy Miklós világa*. Budapest, 2006.

204 Ligeti: *Súly alatt* i. m. 129.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 323-326.

szólni, s őket részben elemezni (ilyenek pl. az *Erdélyi Lapok* c. napilap és a következő folyóiratok: *Erdélyi Fiatalok*, *Erdélyi Iskola*, *Hitel*, *Független Újság*), a magyar kisebbség alapvetően fontos orgánumainak megszületése ekkor a fent említettekkel befejeződött, s köztük már jelentősebb ideológiai átcsoportosulásokra sem került sor.

Felmerül a kérdés: miként tartották fenn magukat ezek a lapok, és mekkora volt az olvasótáboruk, hatókörük? Mennyiben tarthatjuk őket a különböző társadalmi csoportok nézetei kifejezőjének? E kérdésekre csak korabeli nyilatkozatok és későbbi visszaemlékezések segítségével próbálhatunk megközelítő feleletet adni. A kortársak véleménye szerint egy napilapnak a tízezres példányszámot kellett elérnie ahhoz, hogy kifizetődő legyen. Ezt a számot meg is találjuk a négy nagy, országos terjesztésű napilapról (*Brassói Lapok*, *Ellenzék*, *Keleti Újság* és 1932 után az *Erdélyi Lapok*) a dokumentumokban.²⁰⁵ Különösen népszerű volt az ország közepén megjelenő *Brassói Lapok*, nem utolsósorban azért, mert a többieknél ügyesebben és gyakrabban került meg a cenzúra előírásait, és nyíltabban beszélt a kisebbségellenes bukaresti intézkedésekről. Eladási módszerei is hozzájárulhattak ahhoz, hogy példányszáma a fentiek kétszeresét, sőt háromszorosát is elérte néha.²⁰⁶ A magyar intézmények, egyesületek és sajtótermékek létének anyagi biztosításához lényeges hozzájárulást jelentett a Magyarországról érkező támogatás is.²⁰⁷ Így például csak a Bethlen Györgyné elnöksége alatt működő Erdélyi Katolikus Népszövetség havi 850 (évi 12.000) pengő segélyt kapott Budapestről.²⁰⁸ A helyi magyar sajtó jelentősége a magyar kisebbség véleményének alakításában kettős alapon nyugodott. Egyrészt mind könyveket, mind az ottani időszaki sajtó termékeit igen nehéz volt az anyaországból átvinni a határon, mert a román hatóságok tartottak a revizionista propagandától. (Ennek nagy szerepe ekkor valójában még nem volt, s a '30-as évek végétől kezdve is csak a határ menti területeken, s főleg az új médium, a rádió nyújtotta kedvező lehetőségek által.) Az újságok jelentőségét másrészt az a tény adta, hogy külső vagy éppen belső munkatársként, néha részvényesként majdnem mindegyikük vezető politikusokat tudott szerkesztőségében felmutatni. Láttuk, hogy a liberális és demokrata *Magyar Kisebbség* kiadója Jakabffy Elemér, a párt elnökhelyettese volt, az 1932-ben alapított katolikus-jobboldali *Erdélyi Lapok*-nak Gyárfás Elemér szenátor volt a főmunkatársa, főszerkesztője pedig Paál lett; a *Brassói Lapok* főszerkesztője az 1920-as években Szele Béla, a pártelnökség tagja (később Kacsó Sándor); a zsidó közönség érdeklődésére is számító *Nagyváradi* nevű lapot Hegedüs Nándor képviselő adta ki (maga is zsidó vallású); a kolozsvári *Ellenzék*nek dolgozott 1930 után Krenner Miklós, 1926 óta a Intézöbizzottság tagja; s végül a párt hivatalos szócsöve 1927 után a kolozsvári konzervatív profilú *Keleti Újság* volt. A párt vezető személyiségeinek ez a közvetlen szerepvállalása a sajtóorgánumokban a szervezetnek azt a törekvését fejezi ki, hogy bírálóit bekapcsolja a politikai munkába. Az erdélyi magyar sajtó képének fentebbi fölvázolása azonban jól mutatja e kisebbség heterogenitását is. Az ún. *erdélyi magyarság* mesterségesen

205 Dénes az *Újság* és a *Keleti Újság* 10-11.000 példányszámáról ír, l. Dénes: *Visszaemlékezés* i. m. 290-292., Teleki László Alapítvány könyvtára 2788/99; ugyanígy a Napisajtó c. szócikk, *Erdélyi Lexikon* i. m. 253. Jóval alacsonyabbak egy román feljegyzés adatai (a *Keleti Újság*: 4500, a *Brassói Lapok*: 7000), Arhivele Statului București (a továbbiakban: ASB), Min. Propagandei Naționale, dos. 97/1940, és: „Presa minoritară din țară„, Memoriu întocmit de Z. Păclisanu., Min. Propagandei Naționale – Presa internă, dos. 224/1932-34, f. 1-9.

206 Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Bukarest, 1974. 389-393.; a Kacsó Sándor szócikk: RMIL, 2, 572.

207 Bárdi Nándor: Keleti Akció II. Az erdélyi magyar intézmények támogatása. *Regio*, 1995, 4. sz. 3-29., főleg: 8. (az OMP támogatása) 11. (a támogatott lapok: *Magyar Nép*, *Pásztortűz*, *Ellenzék*, *Brassói Lapok*, *Székelyföld*, *Gyergyói Lapok*, *Csiki Lapok*, *Székely Nép*, *Székely Közélet*, *Aradi Hírlap*, *Erdélyi Gazda*. Az OMP budapesti támogatással vette meg a *Keleti Újság*ot és az *Újság*ot, l. uo.).

208 Bethlen Györgyné levelei Bisztray Gyulához 1943. június 2-án és 1944. március 28-án. MTA K Ms 5563/99 és 103.

keletkezett *egység* volt, a nemzet levágott és azonos határok közé kényszerített része, melynek kisebb-nagyobb csoportjait eltérő hagyományok, különböző társadalmi értékskálák és más-más célképzetek jellemezték. Gyakran csak az az egyetlen szándék egyesítette őket, hogy a bukaresti (vélt vagy valós) jogsértésekkel szemben közösen lépjenek fel.

A Magyar Párt ugyanakkor arra törekedett, hogy az egységet a saját soraiban is biztosítsa, s e cél érdekében valamilyen módon integrálja föl-fölbukkanó bírálóit. Jó példa erre az 1926-ban föllépő ún. „reformcsoport” esete, amelyet a párt legfelsőbb vezetésének sikerült kisajátítania. A csoport néhány tagja részt vett ugyan egy új alapszabály kidolgozásában, de a konzervatív kollégák ellenében nem tudta abba belefoglaltatni demokratizáló elképzeléseit.²⁰⁹

Paál támogatta ugyan a reformerek álláspontját, de ugyanakkor békebontóknak is nevezte őket és azt javasolta, hogy integrálódjanak a pártba, mert csoportjuk semmiképpen sem tarthatja magát a párt egészével azonos súlyú tárgyalófélnek.²¹⁰ Paálnak ez a fellépése mutatja, hogy a politikusok között egy olyan csoport is létezett, amelyiknek a számára a pártban uralkodó erőviszonyokhoz való alkalmazkodás jelentette a kiutat mind a belső nézeteltérések megoldásában, mind a kisebbséget kívülről (Bukarestből) ért nyomás ellensúlyozásában. Itt ugyanakkor az egységeszme is munkálkodott, vagyis az az elv, hogy nemzeti kisebbségek számára hatékony érdekvédelem csakis közös fellépés esetén remélhető. Ez a felismerés aztán Paál és Sulyok esetében – az utóbbi a '20-as évek elején még a szocialistákkal rokonszenvezett – egy mindinkább etnocentrikussá váló gondolkodásba torkollott, míg Jakabffy, Krenner és Ligeti a következő években a pártvezetőségtől eltérő elképzeléseiket a pártegység fenntartása érdekében a vezetőség által követett politikának rendelték alá.²¹¹ Ugyanakkor a reformcsoport 1927 nyarán – néhány további találkozás után – lassan szétesett, mert tagjai nem tudtak megegyezni ideológiai ellenfeleikkel szemben követendő stratégiájukban. Kös például a fölösztatott Néppárt újraindítását javasolta, de nem kapott hozzá elég támogatást.²¹² Ezért még akkor ki is lépett a Magyar Pártból, s ezt tette Bernády György is csalódottságában, mert a párt a németekkel lépett koalícióra és nem a liberálisokkal.

A reformcsoport szétesése azonban nem jelentette a liberális hang elnémulását a kisebbségi közéletben. Jóllehet az értelmiség eszmecseréi ideológiai és értékrendbeli bizonytalanságot tükröztek, különösen az ifjúság körében, mégis tetten érhető bennük az érdeklődés a demokratikus és liberális álláspontok iránt. A fiatalságra a legnagyobb hatást Makkai Sándor kálvinista püspök gyakorolta. Egyháza ifjú tagjainak kérésére Makkai egy esszében foglalt állást a kor Ady-vitájában. A nemzeti-konzervatívok Adyt a polgári-radikális Jászi Oszkárhoz való ideológiai közelsége miatt hazafiatlansággal, költészetét pedig túlzott *internacionalizmus-*

209 A reformmozgalomról I. György Béla forrásközlését és tanulmányát: Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927). *Magyar Kisebbség* 2003, 8. sz. 123-146.; György Béla: Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke (1926–1927). *Regio*, 2004, 4. sz. 85-98. L. még: Az Intézőbizottság 1927. május 7-i ülésének jegyzőkönyve, György (szerk.): *Iratok* i. m. 89.

210 Az Intézőbizottság 1927. május 7-i ülésének jegyzőkönyve, György (szerk.): *Iratok* i. m. 89.

211 Bárdival ellentétben (*A romániai Országos Magyar Párton belüli irányzatok* i. m. 92.) az a véleményünk, hogy Paál 1926–1927 után nem vonult vissza a közélettől, sőt, azt a parlamenti csoporton belüli ténykedésével és a *Keleti Újság* (valamint más lapok) számára írt vezércikkeivel még inkább befolyásolta, mint azelőtt. Megváltozott viszont érvelési rendszere és cikkeinek hangsúlyeloszlása. L. még: Horváth: *Utak, tévutak, zsákutcák* i. m. 130-136. Sulyok szocialista hajlamait Jakabffy említi emlékiratában. Mindketten Lugosról származtak, így Jakabffynak alkalmá volt közelről megfigyelni Sulyok politikai indulását, l. Jakabffy: *Adatok Közéletem a kisebbségi sors első éveiben*. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.

212 7. és a 8. forrás. György: *Reformmozgalom* i. m. 141-145.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 321-323.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 66-70.; A Magyar Párt az önálló lista mellett döntött. KÜ, 1927.VI.18. Mozgalma megszűntét Krenner az OMP 1930-as nagygyűlésén jelentette be. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 98.

sal vádolták. Makkai visszautasította ezeket a vádakat, s ezáltal őt magát is nyitott, toleráns és liberális szemléletűként könyvelték el.²¹³ Ady-apológiája ugyanakkor aktuálpolitikai célokat is szolgált. Az ifjúsághoz szólva a *más*, az *új* jelentőségét hangsúlyozta. Ezzel az igénnyel a századforduló generációjától való eltávolodást szorgalmazta. A magyar ifjúságnak szerinte arra kell törekednie, hogy nemzeti kultúrájából az élet minden területén egyetemes értéket teremtsen személyi, társadalmi és nemzeti tekintetben egyaránt.²¹⁴ Ebben a munkájában azonban ne a született arisztokrácia konzervatív rétegének képviselőit kövesse, hanem válassza vezetőit a *szellemi* és a *jellembeli* arisztokrácia letehetségesebbjei közül. Makkai iránymutató gondolatainak éle nemcsak a pártvezetők arisztokrata csoportja ellen irányult, hanem Horthy-Magyarország vezetőrétege ellen is. Esméi Erdély magyar fiataljaiban termékeny talajra találtak. Ez az ifjúság, elődei nemzedékétől eltérően, már bírta a román nyelvet és ebben az országban akart élni. Makkaiiban olyan vezetőt talált, akitől azt is elvárta, hogy a kisebbség erkölcsi megújulásának szükségességét ideológiailag is megalapozza.

Makkainak a fiatalságra gyakorolt befolyása jól mutatja a korabeli egyházak nagy szerepét a kisebbségi életben. Egy sor ifjúsági szervezet kimondottan valláserkölcsi alapokon állt, és igyekezett mind az egyetemista, mind a földműves és iparos ifjúságot megszólítani (pl. az Ifjúsági Keresztény Egyesület; az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya; a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre stb.).²¹⁵ Bibliakörökön, szakosztályokban vagy különféle bizottságokban lelkészek, teológusok és hívő értelmiségiek foglalkoztak velük. Az egyházak jelentőségét a kisebbség politikai életében az is mutatja, hogy az OMP mindvégig törekedett arra, hogy a felekezetek képviselőinek megfelelő helyet biztosítson vezető szerveiben.

1926 és 1929 között a nemzetközi politika fejleményei a magyar kisebbség néhány politikusának gondolkodásában világnézeti változásokhoz vezettek. Az első konkrét jelek ebben a vonatkozásban 1927-ből valók, a következők 1933-ból és 1938-ból. Így már a Népszövetség egyik munkatársa, Mello Franco egy 1924-es beszédét a magyarok úgy értelmezték, hogy szerinte e szervezet feladata a kisebbségeknek a többségi nemzetek által békés úton történő asszimilációját előmozdítani.²¹⁶ A háború óta 1927-ben történtek az első olyan nemzetközi események, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a status quo megváltoztatására egyáltalán gondolni lehet. Ilyen volt például Magyarországnak Olaszországgal még abban az évben megkötött barátsági szerződése, ami fokozott revíziós külpolitikához vezetett.²¹⁷ A *Keleti Újságnak* sikerült erről magával a magyar miniszterelnökkel interjút készítenie. Az interjúalany azt nyilatkozta, hogy a magyar külpolitika „bizonyos elsőrendű szempontokból, megfelelő tekintetben az olasz külpolitikához köti kocsirúdját”.²¹⁸ Tíz évnyi cenzúra

213 Makkai Ady-esszéje újból megjelent: Makkai Sándor: *A magyar fa sorsa*. Kolozsvár, 2003. 35-152.

214 Makkai: *Magyar fa* i. m. 63.

215 Cseke Péter: Keresztény erkölcs és kisebbségi ifjúságnevelés a két világháború közötti Erdélyben. *Hitel* 1996, 12. sz. 65-77.

216 Mello Francot pl. Jakabffy értelmezte így félre, l. uő.: Mussolini, Mello Franco und der Times. In: *Nation und Staat* (ezután: NuS) 1927, 1. sz. 12.; de Mello Franco kijelentését más kisebbségek is félreértették, pedig ő csupán a kisebbségek *politikai integrációjáról* beszélt, l. Kessler: *Gescheiterte Integration* i. m. 174.; Makkai egy 1929-es esszéjének címe: Egyedül. L. Makkai Sándor. In: *Erdélyi Lexikon* i. m. 220-222.; RMIL i. m. 3. 457-460.

217 Juhász Gyula: *Hungarian foreign policy 1919-1945*. Budapest, 1979. 86., 107.; Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, 1995, 226.; Anikó Kovács-Bertrand: *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg*. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918-1931). München, 1997.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001.

218 Bethlen István gróf, magyar miniszterelnök Rómában fogadta a Keleti Újság munkatársát. KÚ, 1927.IV.17., 1.; l. még: A magyar-olasz szerződés három egyezményből áll és örökidőre kimondja a barátságot a két nemzet között. KÚ, 1927.IV.8., 3.

után minden külön magyarázat nélkül megértette az erdélyi olvasótábor az ilyen fogalmazásban rejlő üzenetet.²¹⁹ Ráadásul a magyar miniszterelnök Bethlen István erdélyi származású politikus volt, a Magyar Párt elnökének, Bethlen Györgynek távoli rokona.

A revízió gondolata (részben külföldi hatásra) tehát a '20-as évek végén megjelent ugyan a magyar kisebbségi közbeszédben, de évekig nem volt több pusztán elméleti lehetőségénél, sőt utópiánál – egészen a németországi nemzetiszocialista hatalomátvételig. Ahhoz, hogy a magyarok mégis foglalkozni kezdtek vele, hozzájárultak azok a negatív jogi, adminisztratív és politikai jellegű tapasztalatok, melyeket 1927–1928-ig bezárólag szereztek. Ehhez jöttek román nacionalista diákok támadásai a kisebbség tagjai ellen és (később) a Nemzeti Parasztpárt belpolitikája okozta csalódások.²²⁰ Mindez az új államban való élet első évtizedének a mérlegét a magyar kisebbség számára egyértelműen veszteségessé tette. Ezért a Magyar Párt 1928-as nagygyűlésén elhatározta, hogy a kisebbségi problémákat – miután az országban sikertelenül próbálta őket megoldani – a Népszövetség elé viszi.²²¹ A kisebbség egyes tagjai magánszemélyként már eddig is fordultak ehhez a szervezethez ügyeikkel. Ezt a párthatározatot viszont annak egyértelmű bizonyítékaként értékelhetjük, hogy a magyar politikusok többé már nem hittek abban, hogy a román kormányok a kisebbségek problémáit meg akarják oldani. Jóllehet a magyar kisebbség panaszainak nagy része hivatalosan a Népszövetségnél sem vezetett pozitív eredményhez, mégis néha még e fórum beavatkozása előtt engedményeket sikerült a román féltől kialakítaniuk, mert Bukarest mindig elejét próbálta venni annak, hogy a kisebbségek elégedetlensége nemzetközi föltűnést keltsen.²²²

Bethlen István mellett egy másik budapesti „illetékes tényező”²²³ gondolatrendszere is nagy hatást gyakorolt Erdélyben, hisz közvetlenül érintette az ott élő magyarság állampolitikai helyzetét. Az onnan elszármazott történész és politikus, Jancsó Benedek a magyar kormányzat erdélyi anyagi támogatásait közvetítő Népies Irodalmi Társaság vezetője volt. Ő vázolta fel 1927-ben azokat az irányelveket, melyeket a kisebbségeknek követniük, a magyar kormánynak pedig fölkarolnia kellett volna.²²⁴ Magyarország külpolitikájával összhangban egy kettős

219 Paál Árpád: Sajtólármá az olasz–magyar barátság miatt. *Újság* 1927.IV.11., 1.

220 Nacionalista román egyetemisták az 1920-as években több ízben tüntettek erdélyi városokban, legtöbbször zsidó vagy annak vélt intézmények ellen, és azokat gyakran szét is rombolták (pl. az *Ellenzék* szerkesztőségét vagy zsinagógáka), l. Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 314-321.; Livezeanu: *Greater Romania* i. m. 211-296.; Nastasă: *Universitärer Antisemitismus* i. m.; Heinen: *Legion* i. m. 114-127.; A magyarság a numerus clausus ellen. KÚ, 1922.XII.8., 2.

221 Az Intézőbizottság 1928.V.23-i ülésének jegyzőkönyve, György (szerk.): *Iratok* i. m. 113-120.; ezenkívül: A szatmári nagygyűlés határozata. MK, 1930, 9. sz. 799.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 118.

222 A magyar kisebbségnek a Népszövetség előtti panaszával a továbbiakban nem foglalkozunk, mivel ennek a kérdésnek gazdag szakirodalma van. Gheorghe Iancu: *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Naționale (1923–1932)*. Cluj-Napoca, 2002. Andrea Stadel-Schneider: Rumänien und der Völkerbund. In: Roth (szerk.): *Minderheit* i. m. 73-87.; Cornelius Zach: Der Völkerbund und der Minderheitenschutz in Rumänien 1920–1939. *Siebb. Semesterblätter* 1991, 5. sz. 41-52.; George Cipăianu – Gheorghe Iancu: Die Minderheiten im Rumänien der Zwischenkriegszeit und der Völkerbund. In: Sorin Mitu – Florin Gogăltan (szerk.): *Interethnische Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum*. Cluj – Klausenburg – Kolozsvár, 1996. 272-290.; Martin Scheuermann: *Minderheitenschutz contra Konfliktverhütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*. Marburg, 2000.

223 A kifejezéssel az erdélyi magyarok bizonyos véleményeknek és személyeknek budapesti kormányzati körökből való eredetét írták körül, K. Lengyel, *Kompromiß* i. m. 277.; Bárdi: *A romániai Országos Magyar Párt* i. m. 94.; Bárdi: *Keleti Akció I.* i. m. 112., 131., 108. l. ábjegyzet.

224 Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle* 1927, I. sz. 50-57. Mivel a *Magyar Szemle*t a magyar miniszterelnök megbízásából Szekfü Gyula szerkesztette, kiindulhatunk abból, hogy Jancsó itt hivatalos magyar álláspontot képviselt. A lap Erdély-képét elemzi Szőke Domonkos: A Magyar Szemle és az erdélyi kérdés. In: uő.: *Nemzet, középosztály, reform. Tanulmányok*.

integritás fönntartásának érdekében indult ki: egy területi és egy nemzeti, azaz kulturális integritásból. A békeszerződések – érvelt – Magyarországot csak az elsőtől fosztották meg, de ez sem veszélyeztetett, hiszen „hegyek, völgyek, folyók és síkságok nem fognak megsemmisülni”.²²⁵ A kulturális integritás létezik ugyan még, „de ha a magyarság az idegen uralom elnyomása következtében ezekről a területekről részben vagy egészben elvesz, akkor el fogjuk veszíteni legerősebb jogcímünket is”.²²⁶ E gondolattal Jancsó mintegy kiadta a jelszót a magyar identitás, a magyar városok és a magyar kisebbség társadalmi és gazdasági pozícióinak az utódállamokban való megőrzésére. Mert a visszakövetelt területek „magyar arculata” nélkül Magyarország nem érhet el revíziós sikereket.²²⁷ Jancsónak e politikai irányelvei számtalan visszhangra találtak a Magyar Párt politikájában az 1930-as években. Már 1927 decemberében beszámolt rólok a hivatalos pártlap a kellő óvatossággal, vagyis a végcélra vonatkozó részek kihagyásával.²²⁸ A Bethlenről és Jancsóról szóló cikkek jelentősége abban áll, hogy minden visszafogottságuk ellenére elárulják azt az óriási érdeklődést és figyelmet, amellyel a magyar kisebbség Magyarország (kül)politikáját figyelemmel kísérte és részben követte is.

A magyarországi külpolitikai offenzíva és Jancsó Benedeknek az imént bemutatott cikke mellett egy harmadik esemény is világossá tette az erdélyi magyarok előtt, hogy a revizionizmus kérdésében a '20-as évek vége felé megtört a jég: lord Rothermere 1927-es kampánya. Az angol sajtómágnás nyilvánosan egy Magyarország javára történő békerevízió mellett állt ki.²²⁹ A magyar kisebbségi sajtó ismertette a kampányt, tudomásul vette tehát a nemzetközi politika vízének első rezdüléseit egy, a sorsát érintő változás érdekében, de ennek valószínűségét ebben az időben olyan kicsire értékelte, hogy vele tovább nem is foglalkozott. Mégis, ezek az első megmozdulások egy folyamat elindítói voltak. Ebben áll jelentőségük, még akkor is, ha eredményük a kisebbség életében csak több mint tíz év múlva mutatkozott. E folyamat kezdetén (az 1920-as évek végén) magának a kisebbségnek a képviselői is csak óvatosan és vonakodva szóltak a kérdésről. Jól mutatják ezt két újságíró cikkei. Prohászka László a *Magyar Kisebbségben* csodálkozását fejezte ki afölött, hogyan reagált a kisantant a magyar miniszterelnök egy, a revízió kérdéséről szóló beszédére. Hiszen a revízió – érvelt Prohászka – nem új dolog, még a békeszerződések és a Népszövetség *alkotmánya* is megengedi.²³⁰ A revizionizmusnak mind az európai, mind a világ nyilvánosságában hívei vannak, célja pedig nem csupán a népek, hanem az egész emberiség jövőjét *egészségesebb* alapokra helyezni. A revízió hívei

Debrecen, 1994. 161-173.

225 Jancsó: *A magyar társadalom*, i.m. .

226 Uo.

227 Talán nem fölösleges rámutatni arra, hogy Jancsó irányvonalai a korabeli revizionista gondolatvilágba ágyazandók be, és hogy szinte szószertint ugyanezt az érvelést használták korabeli német (nem csak jobboldali) politikusok is, amikor a húszas években a lengyelországi német kisebbség gazdasági alapjainak az anyagi támogatását indokolták, l. Tammo Luther: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938*. Stuttgart, 2004. 31., 33., 36-40.

228 Kulturális integritás: a magyar politika új iránya a kisebbségi kérdésben. KÚ, 1927.X.23., 2.

229 Forrásokat közöl Zeidler (szerk.): *Trianon* i. m. 457-498. Korabeli cikkek az erdélyi magyar sajtóból: Lord Rothermere cikke Magyarország és a Népszövetség viszonyáról. KÚ, 1927.VII.25., 7.; Benes szerint a Rothermere akció nem változtat Közép-Európa stabil helyzetén. KÚ, 1927.VIII.7., 3.; Seydaux túlzott optimizmustól óvja a magyarokat a Rothermere akcióval kapcsolatban. KÚ, 1927.VIII.19., 7.; Rothermere és Benes párbaja. KÚ, 1927.IX.1., 1.

230 Prohászka László: Revízió-riadalom. MK, 1929. 521-527.; Kritikussabb volt Prohászka egy korábbi tanulmányában: Leünnepeltünk... MK, 1929. 401-406. Ebben a békeszerződések nyilvánvaló igazságtalanságát emlegette, ugyanakkor — állította Prohászka — ebben a kérdésben a magyarok bíznak a népek lelkiismeretében; l. még Itorvath: *Wahrnehmung* i. m. 40-44.

ráadásul olyan országok, mint az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Olaszország – vélte Prohászka –, de Franciaország sem zárkozhat el az új világhelyzet elől. Románia magyar kisebbsége nem ítélné el ilyen körülmények között Magyarország revíziós törekvéseit, ahogy azt egy román képviselő – egyébként: hiába – kívánta „Románia magyar lakossága érdekében”. Mert a magyar kisebbség nem tagadhatja meg Magyarországgal való érzelmi és szellemi közösségét. El lehet tőle rekvirálni minden anyagi javát, de semmiképpen sem képes többet, mint *passzív lojalitást* nyújtani. A revizionizmus végül is egy új szellemi és jogi rendet teremt, amely lehetővé teszi, hogy győztes és legyőzött egymással megbékéljenek, ha már sorsközösségbe kényszerültek.

A *Magyar Kisebbség*ben néhány évvel korábban is még az irredenta vádak cáfolata volt az uralkodó hang. A '20-as évek közepén aztán a Páneurópa-gondolat²³¹ lelkesítette a publicistákat s az olvasóközöniséget. A gondolat egyik híve Ligeti Ernő volt, aki egy egész füzetet szentelt a témának. Egészen Kantig és Napóleonig vezette vissza, földrajzilag pedig az egész kontinentet belevonta (Anglia és Oroszország [a Szovjetunió] nélkül).²³² Páneurópa létrehozásának szükségességét három okkal magyarázta: Európa máskülönben egy újabb „megsemmisítő háború”-ba kezdene; így elejét lehetne venni a világforradalom veszélyének s végül az egységes Európa a pénzügyi és gazdasági összeomlás elkerülésének lenne a garanciája. Ligeti természetesen a Páneurópa-gondolatnak a kisebbségi kérdéssel való összefüggését sem titkolta: „Ha egyszer Páneurópa létrejön, e probléma önnönmagától megoldódik” – bizakodott.²³³ Az ilyen elképzelések ismeretében kijelenthető, hogy Prohászka fent bemutatott írásában valójában csak következetesen tovább lépett a megkezdett irányba. Ő természetesen nem mondhatta ki nyíltan, hogy a magyar kisebbség az államhatárok megváltoztatását kívánja, vagy éppen tesz is érte valamit, s ilyesmit ma sem tudunk bizonyítani, sőt, azt sem, hogy ilyen gondolatok a körében nagy elterjedtségnek örvendtek volna. Óvatos becslésként azonban annyi éppen e dolgozat alapján megállapítható, hogy *egyres tagjaiban* ilyen gondolatok már ekkor fölmerültek. Az időközben teljesen a konzervatív vizeken evező *Keleti Újság* is megengedte magának a status quo megváltoztatásának elővigyázatosan mérlegelő szövegéhez. És ezt éppen egy olyan személyiség tollából – a Paál Árpádéból –, aki a '20-as évek elején még nyilvánosan is (cikkben), magánjellegű írásaiban is (levelezés, napló) hevesen Horthy-Magyarország keresztény-nemzeti ideológiai beállítottsága ellen foglalt állást.²³⁴ Az a tény, hogy ugyanazon személy megnyilatkozásai pár éven belül ilyen ideológiai fordulatot mutatnak, egyértelműen jelzi azt, hogy a '20-as évek végén következett be az első lényeges fordulat a kisebbségi elit gondolkodásában. Paál személye egyébként is kiválóan alkalmas arra, hogy e népcsoport gondjainak különféle oldalaira rámutassunk: a magyarok gazdasági nehézségeire, mert ő maga is pénzgondokkal küzdött és többször cikkezett a tömeges munkanélküliségről; a kisebbségben magában eluralkodott eszmei irányvesztésre amiatt, hogy egyetlen próbálkozása (politikai stratégiája) sem bizonyult problémái megoldására alkalmas receptnek: ez tükröződik politikai nézeteinek változásában; és végül a nemzetközi színtér befolyásáról

231 Meddig maradunk még kisebbségiek. MK, 1926, 5. sz. 319-324.; Széll József: A kisebbségi gondolat eszmei győzelme. MK, 1926, 5. sz. 329.; Páneurópa. MK, 1926, 5. sz. 361-364.; Pánirredenta – a szent irredentizmus. MK, 1926, 5. sz. 399-405.; K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 329-339.

232 Ligeti Ernő: *A páneurópai mozgalom*. Cluj – Kolozsvár, 1926.

233 Ligeti: *A páneurópai mozgalom* i. m. 10.

234 A határon túlra. Kurzus és migráció. KÚ, 1922.IX.10., 1-2.; Elég volt! KÚ, 1922. IX. 9., 1-2. E két név nélkül megjelent cikket a Paál hagyatékban levő életműbibliográfia alapján tulajdoníthatjuk neki, l. PÁII, MS 765 I/781; Paál Árpád: *Ha jelszót csempésznek*. KÚ, 1923.IV.22., 1.; *Naplóbejegyzések: 1922.III.13., 1924.II.18., Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.*

naplóföljegyzései tanúskodnak. Lord Rothermere javaslatában²³⁵ például mindössze a kelet-európai országokat csak játékszernek tekintő angol világpolitika egy „kísérleti léggömbjét” látta.²³⁶ A magyarok számára – vélte – „a politikai határok kérdése lezárt ügy”, és ők abban bíznak, hogy a kelet-európai szomszédállamok olyan viszonyokat alakítanak ki egymással, amelyek lehetővé teszik a kisebbségek gazdasági és kulturális együttműködését anyaországukkal. Legfeljebb a határok egy ilyen „semlegesítése” lehet Paál szerint a magyar kisebbség érdeke, mert *megváltoztatásuk* hosszú időre véget vetne a népek közti barátságoknak. 1927-ben tehát Paál még aligha hitt a status quo megváltozásában, később mégis foglalkozni kezdett a gondolattal. Így például 1928-ban a kisebbségek diszkriminálásával kötötte össze indirekte a kérdést és óvott ettől egyik cikkében: „a népkisebbségek idegenként való kezelése, [...] okozza a legmélyeségsébb és leggyógyíthatatlanabb fájdalmakat”.²³⁷ Egy évvel később Paál már egyértelműen szóvá tette az 1919–1920-ban megkötött szerződések revíziójának a lehetőségét – Prohászka fent idézett írásával egyidőben, saját publicisztikájában pedig első ízben. Miután kiemelte, hogy e megállapodások a nemzeti kisebbségek véleményének megkérdezése nélkül jöttek létre, s hogy őket a passzív megfigyelő szerepére kényszerítették, összeurópai érdekeket vélt fölfedezni abban, hogy a „mozaikszerű népelhelyezkedések” újra megtalálják a rendet és a békét.²³⁸ A cikk befejezése jól mutatja azt a pontot, ameddig a kisebbség, de Paál gondolkodása is elérkezett. Előbb idézett, 1928-as gondolatmenetében még csak a szimptomák megállapításáig jutott el. Ezeket abban látta, hogy a kisebbségeket kizárják az ország életének nyilvánosságából és háttérbe szorítják, sőt idegenként kezelik őket. Ennek hatását nevezte a *legmélyeségsébb és leggyógyíthatatlanabb fájdalomnak*. 1929 júniusában aztán egy döntő lépéssel tovább ment, amikor kimondta: „Az egész világ közvéleményének az a meggyőződése, hogy ahol nem bírják el a népkisebbségeket, ott könnyíteni kell, s oda kell osztani a népeket, ahol elbírják őket”.²³⁹ Ez az írás a témának ilyen általánosított és szakszerű kezelésével, mintha nem is saját kisebbségének sorsáról és jövőjéről volna szó, mérföldkő Paál gondolkodásában. Cikkével Paál a status quo megváltoztatásáról és ennek menetéről éppen csak kezdődő eszmecserében máris a szóvivő szerepébe került. Személytelen hangvétele azonban azt is elárulja, mennyire valószínűtlennek tűnt számára egy ilyen változás. Erre utal a zárómondat is, melyben úgy véli, hogy a békeszerződések revízióját célzó politikai mozgalom sikere vagy kudarca végül is magától a többségi nemzettől függ: „akik dolgoznak érte, azok nem mi vagyunk, hanem azok, akik szóval is, tettel is, írással is, iskoláink megfojtásával is, gazdasági alapjaink elvételeivel is napról-napra csak azt bizonyítják, hogy nem tudnak elbírnai bennünket”.²⁴⁰

Mint említettük, Paál korábban tíz évig vagy nem is foglalkozott revizionista gondolatokkal, vagy elutasította őket. Ha most arra keresünk választ, mi okozott változást gondolkodásában, akkor a nemzetközi szintéren lezajló, ezt bátorító fejlemények mellett főleg egy eseményt kell kiemelnünk, és pedig a Nemzeti Parasztpárt kormányra kerülését 1928 végén. E párt hatalomra jutásához ugyanis Paál éppúgy, mint a magyar közvélemény, nagy reményeket fűzött. A regionalizmus megerősítésében és a kisebbség érdekeinek figyelembe vételében bizakodtak. A párt politikusaitól (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod) a magyarság elvárta,

235 Az OMP 1927. őszi választási stratégiájáról és a Rothermere akcióról. P.ÁII IIRM MS 765 1/232.

236 Uo. 4.

237 Paál Árpád: A szülőföld az ott szülötteké. KÚ, 1928.VIII.13., 1-2.

238 Paál Árpád: A békerevizio. KÚ, 1929.VI.10., 2.

239 Uo.

240 Uo.

hogy megértéssel legyenek problémái iránt, hiszen jártasak voltak az erdélyi helyi ügyekben és hasonló tapasztalataik voltak egy homogenizálásra törekvő központtal (Budapest) szemben, minthogy 1918 előtt a budapesti parlamentben képviselték a román kisebbséget. Maniu ráadásul egyik 1924-es beszédében a kisebbségek társadalmi és politikai integrációjában látta a kisebbségi kérdés megoldását, s ezt messzemenő engedményekkel kívánta elérni.²⁴¹ Ilyen előzmények után Paál a Nemzeti Parasztpárt kormányzása ideje alatt több vezércikkében buzdított a decentralizációra és az önkormányzati jogok erősítésére, s egy román újságíró hasonló gondolataira ismételtlen visszatért.²⁴² Úgy vélte, hogy a kisebbségek helyi szinten megvalósuló közigazgatási autonómiája olyan gazdasági és munkapiaci politika garanciája lehet, amely a lakosság érdekeit szolgálja. Ily módon szerette volna a magyar kisebbséget a gazdasági válságból kisegíteni. Paál esetében hivatkoznunk kell a többségi nemzet felé tett számos közeledési kísérletére a '20-as évek elején, vagy arra, hogy vezető román politikusok éppen őt hívták Bukarestbe tanácskozás céljából.²⁴³ Azonban a húszas évek vége fele föl kellett lassan ismernie, hogy tárgyalópartnerek nélkül maradt. Mert például az új kormány 1929-es közigazgatási reformja egyetlen kisebbség szempontjából sem volt kielégítő. Ezért a kérdésre, hogy van-e elegendő ereje a Maniu-kormányának a nemzeti kisebbségek panaszainak kielégítő orvoslására, Paál válasza már a tagadáshoz közelálló kételkedéssel volt egyenlő.²⁴⁴ Megjegyzendő itt, hogy Paállal ellentétben a kisebbség szkeptikusabb tagjai már régóta nem bíztak Maniuekban, így őket a Nemzeti Parasztpárt politikája legfeljebb csak megerősítette bizalmatlanságukban.²⁴⁵ A magyar kisebbségnek a Nemzeti Parasztpárt kormányzásához fűzött reményei tehát a legteljesebb kiábránduláshoz vezettek, mert ennek a nemzeti kisebbségekkel szembeni politikája lényegében véve (különböző okokból kifolyólag²⁴⁶) semmiben sem tért el elődeiétől. Azok a magyar politikusok, akik vele összefogva regionális alapokon nyugvó politikát szerettek volna kialakítani, 1929-ben ezért egy döntő kérdésben elszenvedett újabb csalódással lettek gazdagabbak.²⁴⁷

Ilyen csalódások után keletkezett Paálnak egy újabb cikke a revizionizmusról. Román politikusoknak a Magyar Párt képviselőihez intézett, és Prohászka írásának bemutatásakor már

241 Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes* 1998, 4. sz. 243-276. (Maniu beszédének magyar változata: 257-276.)

242 Paál Árpád: Vornic Tiberius alkotó regionalizmusa I-II. KÚ, 1928.III.1.; Uő: A struce csak félig húzta ki a fejét. KÚ, 1928.VII.30., 4.; Uő: Új aranykorszak felé. KÚ, 1929.II.11., 1

243 Paál Árpádot Bukarestbe hívták. KÚ, 1922.VII.23., 3. Paál ekkor Văitoianu belügyminiszterrel tárgyalt.

244 Paál Árpád: Lesz-e ereje a Maniu-kormányának a kisebbségi kérdés megoldására? KÚ, 1929.XI.11., 1-2.

245 Gondolunk itt Gyárfásra, aki már idézett, 1925-ös keltezésű levelében a következőképpen jellemezte Maniut: „egész politikai működésében a Romániával való uniót propagálta s ezer nehézség közepette meg is valósította azt 1918-ban és pedig minden kikötés, feltétel és fenntartás nélkül. Maniu Gyula ma keserűen hirdeti, mikor látja, hogy a régi királyság férfiai milyen kizárólagos uralom alá vetették Erdélyt, hogy ő nem így akarta megteremteni Nagyromániát. Maniu Gyula és pártja ma keserű rezignációval nevezi magát harmadik erdélyi kisebbségnek. Nagy tévedés volna azonban ezekből a nyilatkozatokból, melyeket Budapesten olyan tetszetősnek látnak, azt a következtetést vonni le, hogy ő visszavárja a magyar uralmat. Erről szó sincsen. S mert ezt Maniuek nem akarják visszaidézni, ezért kénytelenek duzzogva és morogva bár, de viselni és hordozni a Brătianu-uralmat”. Gyárfás levele Concha Győzőhöz, 1925. március 16-án, MTA K Ms 4811/232.

246 Ezt itt helyszűke miatt nem tudjuk részletezni. L. erről: François Bocholier: Iuliu Maniu nemzedéke és az impériumváltás. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, 2005. 99-116.; uő: Az erdélyi elit a regionális identitástudat és a nemzeti érzelmek erősödése között (1867–1930). *Pro Minoritate* 2004, Tavasz. 37-58 (a tanulmány románul is megjelent: *Elitele transilvane, între identitatea regională și expansiunea sentimentelor naționale*. *Alter*, 2004, 25, 118-139).

247 Például Jakabffy Elemér: Vaida-Voivod Sándor. *Krassó-Szörényi Lapok* 1932.VI.12., 1.

említett fölszólítására, hogy ítélik el Magyarország revíziós törekvéseit, Paál megvédte „a békeszerződések megjavítására való törekvést”.²⁴⁸ Ezek ugyanis semmiképpen sem ellenséges vagy éppen háborús szándékkal születtek, hanem csupán azoknak a magyar és román érdekeknek a kiegyenlítésére, melyek pont Erdélyben keveredtek össze. Az összhang megteremtése közöttük nemhogy nem sértené „a román nép fönségét és jövőbeli hivatását”, hanem éppen „az emberiségi békeeszmé új lendületét” hozná létre. A magyar kisebbség így köztes helyzete által új békeideák közvetítőjévé válhatna, és pont e jövőbeli szép kilátások miatt szükséges az 1919–1920-as szerződések revíziója. Paál politikai gondolkodásának kezdetén a kiegyenlítésre és harmonizálásra való törekvések még a magyar kisebbségen *belüli* különböző ideológiai csoportok egymással ellentétes érdekeit szándékoztak egységbe fogni. Az évtized végére azonban ezek szerint kialakult a politikai eliten belül egy olyan, közelebből meg nem határozható nagyságú csoport, amely saját szorongatott helyzetét a nemzetközi politika megnyilatkozásaival összefüggésben látta. A következő fejezetekben a magyarországi, a kisebbségi magyar és a nemzetközi politika jelenségeinek éppen ezeket az összefüggéseket kívánjuk bemutatni és elemezni.

Összefoglalás

A trianoni szerződések által Romániának ítélt területek magyar lakosságát teljesen készületlenül érte az anyaországtól való elszakítás ténye, mert egy ilyen lehetőség bekövetkeztét szinte senki sem tartotta reálisnak. Ezért lehet azt mondani, hogy az események ezt a lakosságot – néhány korábbi figyelmeztető hang ellenére – a szó szoros értelmében sokkolták. Így érthető, hogy reakciói az első időkben az egymást szükségszerűen követő eseményekre, melyek célja a román nemzetállam kiépítése volt, az önkéntelen védekezésben, a visszautasításban és a tudomásul nem vételben merültek ki. A román hivatalos személyek fokozatosan elfoglalták Erdélyben a közigazgatási pozíciókat, s a bukaresti kormányzati elit ezzel párhuzamosan kiterjesztette törvényhozó és végrehajtó hatalmát az új területekre, hogy az új országrészeket a királyságba integrálja. Mindezt a magyarság tehetetlen benualtsággal figyelte. E – *passzivitásnak* nevezett – politika lassú oldódása csak a szerződések tényleges érvénybe lépésekor kezdődött 1920 őszén. Az immár nemzeti kisebbséggé változott magyar nemzetrész azon csoportjának hangja hallatszott legelőször, amelyik az új ország belpolitikájába való aktív bekapcsolódást hirdette. E csoport tagjai jól tudták, hogy kisebbségük olyan valós politikai képviselője, amelyik még a magyar kormány erkölcsi és anyagi támogatására is igényt tarthat, csakis az inkább passzív csoporttal való szövetségben érhető el. E felismerés vezetett 1922. december 28-án a Magyar Párt létrehozásához. Az alapító gyűlésen azonban az *aktivisták* marginalizálódtak, vagyis kiszorultak a fontosabb funkciókból. A Magyar Párt vezetését mindinkább a hagyományos erdélyi politikai elit tagjai vették át, s még a velük szemben fellépő kritikusokat is lassan magukhoz hasonították. Súlyos következményekkel járt ugyanakkor a Magyar Párt számára, hogy Erdély más etnikumainál nem talált igazi visszhangra a velük való együttműködést célzó törekvéseivel, s így a helyi érdekeket sem tudta megfelelő nyomatékkal képviselni. Egyenesen végzetes volt viszont a kisebbség további fejlődésére, hogy pártjának

²⁴⁸ Paál Árpád: A békerevízió békés értelme. KÚ, 1929.VI.17., 1-2.

azon próbálkozásai is kudarcba fulladtak, amelyek a román oldallal való együttműködés útján haladva kísérelték meg az e népcsoportot megillető jogok érvényesítését.

E kettős sikertelenség – a transzilvanizmusé és a kooperációé – egy harmadikat is előidézett: a csalódott transzilvanisták eredménytelen kísérletét a Néppárt fölélesztésére 1927-ben. Ezáltal azonban világossá vált két dolog. Az első az, hogy a Magyar Párt nem volt egységes képződmény, sokkal inkább különböző, sőt egymással ellentmondásban is álló ideológiai áramlatok összefogója, csúcsszerve. Teljes értékű nemzeti keretek között ilyen állapot előbb vagy utóbb egymás mellett létező pártok sokszínű politikai szövetségét hozta volna létre, kisebbségi helyzetben viszont ezt kerülni kellett, ha az országos politikában is szerepet akartak játszani. A következő fejezetben látni fogjuk, hogy ez, tehát a politikai egység szükségessége, önállósodva néha már *öncéllá*, sőt *önértékké* nőtt, és képes volt nem kívánt eszméket csírájukban megfojtani.

Kósnak a Néppártot újraéleszteni próbáló kísérletét is az egységtudat működése hiúsította meg. Csak részben indokolható viszont ezzel Paálnak a próbálkozásból való kimaradása. Nem kétséges, hogy az egység fontosságával ő is tisztában volt, távolmaradásának okát mégis főleg világnézete változásában látjuk. Ennek az esetnek ez a másik tanulsága. Az a tény ugyanis, hogy pont ő, az egyik vezető transzilvanista, nem állt a próbálkozás mellé, hogy pont ő, a polgári-radikálisok egyik élvonalbeli képviselője kitartott a konzervatív pártvezetés mellett, világos jele annak az eszmei változásnak, amely őt az egyik táborból a másikba vezette. És bizonyára nem csak őt egyedül. Ennek az útnak a dokumentumai fentebb idézett újságcikkei az 1929–1930-as évekből. Belőlük a szerzőjük felfogásában végbement változás okát is kiolvashatjuk: egyrészt a nemzetközi politika, másrészt a román kisebbségpolitika jelenségeit. Különösen fontos, hogy e kétoldalú hatás egyszerre lépett föl, mert egymagában aligha vezetett volna bármelyikük is az ismert következményhez. Mindez a gazdasági világválság okozta anyagi nyomorúság idején történt, s ezt még tetézte, hogy a magyarság utolsó reménysege, a parasztpárti kormány sem a gazdasági, sem a kisebbségi kérdéseket nem volt képes megoldani, mi több: nem is akarta ezt megtenni. Így vált a bukaresti kisebbségpolitika által a magyarok számára legkésőbb e kormányzási ciklusban világossá, hogy ők ebben az országban nem szívesen látott idegenek. Az így keletkezett válságtudat azonban nem vezetett volna messze menő következtetésekhez a revizionizmus gondolatának a nemzetközi szintén ugyanekkor történő fölbukkanása nélkül. De még így is ebben az időben – és erre ismételtelen rá kell mutatnunk – nem volt ez egyéb távoli *utópiánál*, *vágyálomnál*, melynek megvalósulására csak kevesen mertek gondolni, vagy éppen benne hinni. Ezt bizonyítja az is, hogy az 1920-as évek vége felé, amikor a határváltozás irreális elképzelés volt, még viszonylag nyíltan lehetett róla vitatkozni. Néhány év múlva azonban, amikor a revizionista gondolat konkrét formákat kezd ölteni, Paál 1929-es véleményéhez hasonló gondolatokat már nem lehet kimondani. De ez már a harmincas évek történetéhez tartozik.